ئیستێتیکای شیعرێکی مەولەوی لە دیدی شێوازناسیی هاوچەرخەوە

د. لهۆن قادر عبدالرحمان

مامۆستا لە وەزارەتی پەروەردە،سلێمانی

ڕێکەوتی وەرگرتنی توێژینەوە
٢٠٢٤/١٠/١٢

ڕێکەوتی بڵاوکردنەوەی توێژینەوە
٢٠٢٥/٠٦/٢٢

پوختە

شێوازناسیی هاوچەرخ، میتۆدێکی زانستیی و بابەتییانەیە، دەتوانێت لەڕێی چەمکەکانییەوە شیکاریی بۆ دەق بکات و زۆرترین بەهای ئیستێتیکایی بخاتەڕوو و بینرخێنێت.

لەم توێژینەوەیەدا کە شیعرێکی مەولەوی تاوگۆزی بە نموونە وەرگیراوە، بە میتۆدی شێوازناسیی هاوچەرخ و بە "بونیادگەریی کراوە و تەواوکارانە" و بە سوودوەرگرتن لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی-وەک میتۆدێکی نەریتیی شیکاریی دەق، هەوڵدراوە دەق و زمانی دەق بکرێتە پێوەر و سەنتەر و وەک بونیادێکی سەربەخۆ، شیکاریی زانستییانە بۆ ڕەهەندی چێژ و جوانیی ئەم بەرهەمە ئەنجام بدرێت.

چەمکەکانی:(پێشخان- foregrounding)، (تەریبی-parallelism)، (لادان- Deviation) پایە و بنەمای سەرەکی شیکاریی ئیستێتیکی دەقەکەمانن، بەڵام گەڕانەوەشمان دەبێت بۆ ڕەوانبێژی نەریتی و تێهەڵکێشی میتۆدە سەرەکییەکەمانی دەکەین، چونکە ڕەوشە نەریتییەکە ناتوانێت بچێتە ژێرباری دیاریکردنی زۆر ڕەهەندی چێژ و جوانیی، کە بێگومان میتۆدە هاوچەرخەکە زۆرێک لەو ئەرکانە بە بەرجەستەکراوی و زانستییانە ئەنجام دەدات.

وشە کلیلییەکان : شێوازناسیی، ڕەوانبێژی، شێوازناسیی هاوچەرخ، پێشخان، تەریبی، لادان.

پێشەکی:

"مەولەوی شاعیرێکی مەزنە و هۆنراوەکانی سەرڕێژن لە چێژ و جوانی"، ئەمە گوزارەیەکە زانراوە و کۆدەنگین لەبارەیەوە، بەڵام بۆچی وایە؟، ئەوە پرسیارە بنەڕەتییەکەیە و بۆ ئەوەی لەدووی وەڵامێکی پتر بەرجەستەکراو لە چوارچێوەی زانستی جوانیناسیدا بگەڕێین و بابەتەکەمان نەبێتە مێژوویی و کۆمەڵناسیی یاخود دەروونناسیی، دەست بە چەمکەکانی شێوازناسیی هاوچەرخ و ڕەوانبێژییەوە دەگرین و پەیبردن بە جوانی خودی شیعرەکەوە دەکەینە ئامانج و داهێنانە شیعرییەکە ناخەینە خزمەت هیچی دیکەوە.

کاری سەرەکیمان لەم توێژینەوەدا شیکاریی شیعرێکی مەولەوییە بە خودی زمانی شیعرەکە و لە کڵاوڕۆژنەی چەمکەکانی شێوازناسیی هاوچەرخ (پێشخان، پارالێل، لادان) و هونەرەکانی ڕەوانبێژی و بە میتۆدی بونیادگەری کراوە و تەواوکارانە و لە کارە پراکتیکییەکەماندا بەرجەستەی دەکەین، بەڵام وەک پێشەکییەکی تیۆری، ئاماژەگەلێکی خێرا دەدەین بە هەندێ لەو چەمکە کلیلیانەی کە پایە و بنەمای سەرەکی توێژینەوەکەن.

sjh@univsul.edu.iq

ئەو میتۆدەی کە ڕێنماییمان دەکات لەم توێژینەوەدا، وێرای ئاشناکردنمان بە پێوەرگەلێک بۆ جوانی لە نێو خودی دەقدا، وەک بونیادێکی سەربەخۆ و پەیبردن بە ئەرک و چییەتی شیعر، لیریکی مەولەوی تاوگۆزیشمان بۆ دەخاتە بەر مەحەکدان بە پێوەرگەلێک کە شاعیری مەزنی لە ئاستی مرۆڤایەتییدا پێ دەپێورێت و ئێمەش گریمانەی چێژ و فرەجوانی لە شیعرێکیدا وەک نموونە، تاقیدەکەینەوە.

شێوازناسیی:

شێوازناسیی بە مانای جیاواز و هاوواتا لە ڕێزمان و زمانەوانیدا و لە ڕەوانبێژی و ڕەخنەی ئەدەبیدا بەکاربراوە و زەمینە و کەرەسەکانیشی کاریان لەسەر کراوە، کەبریتی بوون لە : دەقی ئەدەبی، یاسا و ڕێساکانی ڕەوانبێژی و ڕێزمان و زمانی قسەکردنی ڕۆژانە . شێوازناسیی، پەلی بۆ زۆر لایەن لە زانستی کۆن و نوێدا کێشاوە، کە زۆرجار جۆرێك ناڕوونی و تێکەڵبوونیشی لێ کەوتووەتەوە.

(د.عزالدين الذهبي) پسپۆڕی شێوازناسی ئەدەبی، لە وانەیەکیدا بۆ خوێندکارانی دکتۆرا لە زانکۆی مەراکیش، ڕانانێکی کتێبی "شێوازناسیی چییە"ی هەردوو توێژەری فەرەنسی (پێرگیرۆ) و(پێرکوینز)، کە بە فەرەنسی نووسراوە، داوە و بەکورتی ئاماژە بە هەوڵی هەردووکیان سەبارەت بە پێناسەی شێوازناسیی کردووە و پێیان وایە : پێناسەکردنی شێوازناسیی کارێکی سانا و ئاسان نییە و هۆکارەکەشی لە بنەڕەتەوە بۆ فرەواتایی چەمکی شێوازناسیی دەگەڕێتەوە، فرەیی و جیاوازی نەك تەنیا لە ڕێباز و قوتابخانەو ڕێچکەی فیکرییدا، بەڵکو جیاوازی لەم ڕووەوە لە فرە چەشنیی پێناسە و سەرچاوە و جیاوازیی بایەخدانیاندایە.

لە پێناو کورتکردنەوەی دیدە جیاوازەکان و باسکردنیان، پێکەوە (٣٠) سیی پێناسەیان بۆ شێوازناسیی هێناوە، سەرەتا بە بەکارهێنانە باوەکەی شێواز و شێوازناسیی دەست پێدەکات کە شێوازی ژیانی ڕۆژانەی گشتی و چۆنیەتیی ڕەفتار و هەڵس و کەوتکردنە؛ دواتر پێناسەکردنی لە کایەی زماندا، بەو پێیەی هۆکاری دەربڕین و گوزارشتکردنە لە بیر (فکر) بە هۆی ڕستە و وشەکانەوە.(بڕوانە الذهبي، محاضرة مرئية:المحاضرة 1).

لە فەرهەنگێکی تایبەت بە زاراوەی زانستی ئەدەبناسیدا سیما داد، نووسیویەتی : (("سبك" بە مانای شێواز، لە بنەڕەتدا وشەیەکی عەرەبییە و بە مانای بۆتە یان قاڵبی ئاڵتوون و زیو دێت، بەڵام ئەدەبناسانی دواتر، سەبکیان بە شێوەی خوازە یان خوازەیی بە واتای شێوەیەکی تایبەت لە شیعر یان پەخشان بەکارهێناوە و بە نزیکی لە بەرامبەری (style) ی ئەوروپییەکان دایانناوە . وشەی فەرهەنگیی(style) لە زمانی لاتینییەوە و لە (stilus) ەوە وەرگیراوە و مەبەست لێی ئامرازێك بووە بۆ نەخشاندن و هەڵکۆڵینی پیت و وشەکان بە سەر (لوح) و تاتە قوڕەکانەوە بەکارهێنراوە و هاوواتای پێنووس بووە.

لە ئەدەبناسییدا، شێواز، ئامرازێکە شاعیر و نووسەر بۆ دەربڕینی مەبەستی خۆیان هەڵیدەبژێرن، واتە شێواز، شێوەی دەربڕینە . شاعیر و نووسەر لە ڕێی شێوازەوە، کاریگەری و هەژموونی خۆیان لەسەر هەموو قۆناغەکانی نووسین؛ لە دیاریکردنی بابەتەکەوە بیگرە تا هەڵبژاردنی جۆری وشەکان و ئاواز و چۆنیەتیی داڕشتنی کۆی ڕەگەزە جۆراو جۆرەکان، بەجێدەهێڵن)) . (داد 1390 :275).

لە کتێبی "تیۆریی ئەدەبی و شێوازناسیی " بەرگی یەکەمدا، بە شێوەیەکی نوێ و فراوانتر پێناسەی شێواز و شێوازناسیی هاوچەرخ کراوە :((ستایڵ لە ئەدەبدا لە وشەی لاتینی (stilus) وە هاتووە، کە بەواتای "ئێوچ" دێ، کە نامەی پێ نووسراوە، یان شێوەی نامەیە . ستایڵ پەیوەندییەکی پتەوی سیستێمی وێنەیە، ئامێری هونەری دەربڕینە، کە تایبەتمەندیی کەسیی داهێنانی نووسەرێ، تەنیا بەرهەمێ، ڕێبازێ، قوتابخانەیەکی ئەدەبی، ژانرێك، یان ئەدەبی نەتەوە و قۆناغێك نیشان دەدات .تایبەتمەندییەکی شێوازی دەربڕینە لە پەخشان یان شیعردا، چۆن نووسەرێك شتەکان دەڵێت، شیکردنەوە و خەملاندنی ستایڵ، تاقیکردنەوەی نووسەرە لە چۆنیەتیی هەڵبژاردنی وشەدا، شێوەی زمانەکەیەتی، لادانییەتی (هی ڕەوانبێژی و لایەنەکانی تر)، شێوازی ڕستەکانی (ئاخۆ ئازادن یان هی زمانی ڕۆژنامەوانی و بڵاوکراوەکانن)، شێوەی پەرەگرافەکانی -لە واقیعدا و بە کورتی هەموو ڕووڵەتەکانی دەربڕینی زمانەکەی و چۆنیەتیی بەگەڕخستن و بەکارهێنانیانە، لەڕووی

سینتاکس، وێنە، ڕیتم یان بەکارهێنانی ڕەگەزەکانی ناسکبێژییەوە ...هتد)). (هاڵبێرگ و دانەرانی تر 2018: 170) .پاشان هەمان سەرچاوە بەردەوام دەبێت و دەڵێت : ((ستایڵ پێویستی بە شیکردنەوە و پێناسەی تەواو هەیە . ئەمەش ئاسان نییە، چونکە ستایڵ دەنگ و ئاوازەی خودی نووسەرە، تایبەتە بە کەسایەتیی ئەوەوە ،وەك پێکەنینی، ڕۆیشتنی، دەسنووس و تەعابیری دەموچاوی، ستایڵ خودی کەسەکە -هونەرمەندەکەیە . جیاوازیی ستایڵ لە کاتیگۆرییەکانی تری پۆیەتیك (هونەری شیعر-دانان)، بە تایبەتی میتۆدی هونەری -لە بە ڕیالکردنی ڕاستەوخۆ و دیاریکراوی تایبەتمەندیی ستایڵدایە وەك ڕووالەتی دەرەوەی بەرهەمەکە، وەك تەبیعەتێکی بەرجەستەی بەرهەمەکە کە نیشانەی یەکێتیی بەرهەمەکە و هەموو ڕەگەزە هونەرییەکانی شێوەکەیەتی . ستایڵ -بە مانایەکی فراوانتر -ڕەنگدانەوەی چەمکی بونیاد و شێوازی هونەریی بەرهەمەکەیە، کە نیشاندەری یەکێتیی هەستپێکراوی کاملییەتیی بەرهەمەکە و لایەنە هونەرییەکانییەتی)) . (هاڵبێرگ و دانەرانی تر 2018 :170).

سەبارەت بە بنەوانی شێوازناسیی لە ترادسیۆنی ڕۆژئاوادا(کە ڕیشەی میتۆدەکەی ئێمە لەوێوە دێت)، پیتەر هالبێرگ بەم جۆرە سەربوردێکی خێرای دەکات : ((لە ڕاستیدا ستایڵناسی شێوەیەکی هاوچەرخی دیسپلینێکی ئانتیکە کە بە ڕیتۆریك ناودەبراو قوتابییەکانی فێردەکرد چۆن گۆشەنیگا و بۆچوونێك گەلاڵە بکەن، چۆن بەشێوەیەکی گونجاو و کاریگەر فیگەرەکانی زمان دەرببڕن و بە شێوەیەکی گشتیش چۆن بتوانن ئاخاوتن، پارچە نووسینێك بگەیەننە ئاستێکی بەرزی کاریگەریی . ڕیتۆریك لە سەدەکانی ناوەڕاستدا ڕۆڵێکی گرنگی لە مەشقپێکردنی خەڵکدا هەبووە، چ لە کەنیسە، لە پیشە و لە (ژیانی) یاسایی و سیاسی و دیپلۆماسی و .....هتد دا، بەڵام دواتر وای لێ هات لەم لایەنانە دووربکەوێتەوە و لە ئاستێکی وردی لێکۆڵینەوەی زمان نزیك ببێتەوە و توێژینەوەی دەربارە بکات)). (هاڵبێرگ و دانەرانی تر 2018: 360) .

هەر لەو بارەیەوە لە ((دانش نامە نظریە های أدبی معاصر)) دا بەم جۆرە باس لە شێوازناسیی دەکات: ((شێوازناسی، میراتگری ڕاستەوخۆی ڕیتۆریك(ڕەوانبێژی) یە . بەکارهێنانی ئەم وشەیە سەرەتا لای (نوواليس)، وەك هاوواتایەکی ڕەوانبێژی بەرچاو دەکەوێت . لە سەدەی نۆزدەیەمدا ئەم زاراوەیە لە زمانی ئەڵمانییەوە چووە نێو زمانە ئەورووپییەکانی دیکە، بەتایبەتی زمانەکانی ئینگلیزی و فەرەنسی . لەگەڵ ئەوەی شێوازناسیی هەندێ ڕەگەزی ڕەوانبێژی، بەتایبەتی شیکاریی چنینی ئەدەبی و چەشنەکانی میتافۆری پاراستووە، بەڵام پەیدابوونی شێوازناسیی وەك چەشنێك، بەڵگەی سەرەولێژبوونەوەی ڕەوانبێژی بوو .بەڵام ئەمە بەو مانایە نایەت کە لە شیکاریی ڕەوانبێژیدا چەمکی شێواز ئامادەیی نەبووە. جیاوازیکردن لە نێوان شێوازی سادە، شێوازی بژاردە (ناوەند) و شێوازی باڵا، بەشێکن لە کاتیگۆریای نەریتی ڕەوانبێژی)) . (مکاریك 1388 :181)

.

شێوازناسی لە نێوان هەردوو قوتابخانەی زمانەوانی و ئەدەبناسیدا

شێوازناسی لەهەنگاوی دەستپێکی خۆیەوە لە سەر دوو ئاستی جیاواز بەرەو پێشەوە چووە :یەکێکیان شێوازناسیی زمان و ئەوی دیکەیان شێوازناسیی ئەدەبی، لە (دانش نامە نظریە های أدبی) دا بەم جۆرە باسی چەشن و تایبەتمەندییەکانیان خراونەتە ڕوو:

ا-شێوازناسیی زمان یاخود زمانەوانی، شێوازێکە لەسەر بنەمای شیکاری بۆ کۆمەڵێ ئاماژەی فرەجۆری پەیوەست بەیەك زمانی تایبەتەوە، لەم ڕوانگەوەیە کە ئێمە لەسەر شێوازناسیی زمانی فەرەنسی، ئەڵمانی، ئینگلیزی و ...هتد قسە دەکەین .ساڵی 1873ز کە ویلهیلم واکرناگل لەسەر بنەمای جیاوازییەك کە لە نێوان لایەنی زەینی (تاکی و خودی) شێواز و لایەنی بینراو (دەستەجەمی) دا دایناء پێشنیازی کرد زاراوەی "شێوازناسی" بۆ لێکۆڵینەوە لە دیاردەکانی لایەنی دووەم بەکارببرێت، دیاردەگەلێك کە بە گومانی ئەو پەیڕەوی یاسا گشتییەکان دەکات . کتێبی "نامەیەك لە بابەتی شێوازناسیی زمانی فەرانسە"ی(شارل بالیی) ساڵی 1909ز دەچێتە ئەو چواچێوەیەوە، بالی هەوڵی داوە لە (گشت)ی زمانەوە، شیکارییەکی

شێوازناسیانە بەدەست بهێنێت، نەك لە بەرهەمی ئەدەبییەوە .بالی بەو تێروانینەی کە زمان دەربڕی بیر و هەستەکانی مرۆڤە، باوەڕی وایە، کە بابەتی تایبەتیی شێوازناسیی، دەربڕینی هەستەکانە.

ب-شێوازناسیی ئەدەبی : بریتییە لە شیکاریی سەرچاوەکانی شێوازناسیی تایبەت بە بەرهەمی ئەدەبی. شێوازناسیی ئەدەبی، بەردەوام چاوی لەسەر تایبەتمەندییە خودی و تاکەکەسییەکانی نووسەرە جیاوازەکانە . شێوازناسیی ئەدەبی لە سەرەتایترین چەشنیدا، شێوازناسیی دەروونناسی بووە چونکە بەهای شێواز و چەشنی دەربڕین بەگشتی، بە دەروونی نووسەرەوە پەیوەست دەکرێتەوە .لەم بارەوە، کارل فوسلر دەڵێت : "شێواز، بریتییە لە بەکاربردنی تاك و خودیی زمان لە بەرامبەر بەکارهێنانی دەستەجەمیی زماندا " و ئەرکی شێوازناسی ئەوەیە کە تیشك بخاتە سەر حاڵەتی دەروونیی تاك . لە فەرەنسا، مۆریس گراموون و بە تایبەتی هانری مۆری نوێنەرایەتیی ئەم ڕەوتە دەروونگەرایە بوون . مۆریە لە "دەروونناسیی شێوازەکان-1959ز"دا ئەو باوەڕە دەخاتە ڕوو کە : "دەبێت ڕوخساری من لە هەموو دەرکەوتنەکاندا ببینرێت "، و لەسەر ئەو باوەڕیە کە یاسایەك هەیە لەسەر بنەمای ((وەك یەکیی نێوان ڕۆحی نووسەر و شێوازەکەی)) .(بڕوانە مکاریك 1388 :181).

شێوازناسیی هاوچەرخ یاخود ستایلناسیی نوێ:

ئەگەر لە ڕووی مێژووییەوە، دوورتر و بە شێوەیەکی گشتی لە شێوازناسیی بڕوانین، ئەوا ڕیشەی بۆ سەردەمی جەختکردنەوە لە شێوازی گوتن و وتاری زارەکی دەگەڕێتەوە کە لە ڕەوانبێژیی دێرین و لە کتێبی (ڕیتۆریك) ی ئەرستووە کەوتە سەرپێ و گەشەی کرد .بە دەربڕینێکی دیکە دید و تێروانینێك هەیە کە فۆرمالیزمی ڕووسی(یاخود پراگ) کە لە ساڵی ١٩١٤ز بیەوە سەریهەڵدا و بونیادگەری بەدووی خۆیدا هێنا، دواتریش شێوازناسیی نوێ(فەرەنسی و پاشانیش لە ئەمریکا)، درێژەپێدراوی ڕیتۆریکی ئەرستۆ و قۆناغە زەوەند و یەك لە دوای یەکەکانی ڕەوانبێژین، بەڵام ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە، فۆرمالیزم-شێوازگەرایی زادەی سەردەمێکە کە زانستی ئەزموونگەریی هەژموونی هەبوو و بۆڕی بە دیدی میتافیزیقیانە دابوو و زەمینەی پرسیاری قووڵ و دیدی نوێی بۆ سەرجەم کایەکان هێنابووە پێشەوە، وەك چەند توێژەرێك ئاماژەی پێ دەدەن : ((فۆرمالیستە ڕووسەکان بە هیوابوون، توێژینەوە ئەدەبییەکان "زانستی"تر بکەن. بۆ ئەم کارەش، لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبیدا یەکلابووبوونەوە بۆ بنەمای بەرچاو و بینراو کە تایبەتمەندییەکانی شێواز و زمانیان دەخستە بەر توێژینەوە و پەیڕەوییان دەکرد .شێوازگەراکان، بە شێوەیەکی تایبەت، کاریان لەسەر (ئەدەبییەت) دەکرد کە لێکۆڵینەوە شێوەییەکانی خۆیان تایبەت بە بونیادی فۆنەتیکی، مۆرفۆلۆگی و سینتاکسی، لەوانەش ئەنالۆگی و لادانی زمانی کردبوو کە دەقیان دەکردە ئەدەبی)) . (نورگارد+بوسە+مونتورو 1394 :13).

ترنس هاوکس (Terence Hawkes) لە بارەی سەرهەڵدانی فۆرمالیزمەوە دەڵێت: ((ناوەندی سەرەکیی ئەم قوتابخانەیە، یەکێکیان ئەڵقەی زمانناسی مۆسکۆ بوو لە ساڵی 1915 دا دامەزرابوو و زۆرینەی ئەندامانی لە زانایانی زمانەوانی پێکهاتبوون، دووەمیشیان، ئەنجومەنی لێکۆڵینەوە لە زمانی شیعر بوو لە پیترۆگراد کە ساڵی 1916 کەوتبووە سەرپێ و و زیاتر وەك ناوەندێکی پسپۆرانی مێژووی ئەدەب ئەژماردەکرا . ئەم ئەنجومەنە بە کورتکراوەی دەربڕینە ڕووسییەکەی بە(OPOYAZ) ناودەبرا کە دواتر بووە ناوێکی گشتی بۆ هەموو بزاوتەکە . ڕاگەیەندراوی سەرەتایی دید و ڕاکانی فۆرمالیستەکان، کۆمەڵێك نووسین بوو لە ژێر ناونیشانی (خوێندنەوەگەلێك دەربارەی تیۆری زمانی شیعریی-(Studies in the Theory of Poetic Language ساڵی 1916 بڵاوبوویەوە و ئەم دید و ڕایانە لە یەکەمین کۆبوونەوەی ئۆپۆیازدا لە پیترۆگراد خرانە ڕوو)) . (هاوکس 1398 :81).

ساڵی 1965 (Tzvetan Todorov) تزڤیتان تۆدۆرۆڤ، بژاردەی چەند نووسینێك، کە پەیوەستبوون بە چل ساڵ پێشترەوە، وەریگێرانە سەر زمانی فەرەنسی و لە پاریس بڵاوی کردنەوە .ئەم نووسینانە لە کتێبێکدا بەناوی (تیۆری ئەدەبیات) بەچاپ گەیاندران، بەرهەم و هەوڵی دەستەیەك لە ڕەخنەگرانی ڕووسییان لە خۆگرتبوو . بە بڵاوبوونەوەی ئەم چەند نووسینە، دیدێك بە هەمووان ناسێنرا کە لە ناوەندە ئەدەبناسییەکاندا تا ئەمڕۆش کاریگەریی خۆی هەیە . ئەم نووسینانە

پەیوەندییان بە بزاوتێکەوە هەبوو کە پێیان دەوترا (فۆرمالیستەکان یاخود شێوازگەرای ڕووس) . ئەو کتێبە بە بوژانەوەی فۆرمالیزم ئەژمار دەکرێت لە فەرەنسا، دوو پێشەکیی بۆ نووسراون، یەکەمیان ڕۆمان یاکۆبسۆن و دووەمیان، وەرگێڕەکەی نووسیویانە، ئەگەرچی نامەکەی یاکۆبسۆن بایەخی خۆی هەیە، بەڵام ئێمە لێرەدا تەنیا بژاردەیەك لە دیدی ناوبراو بۆ چۆنیەتیی بیرکردنەوە و کارکردنی ئەم ڕەوتە دەخەینە ڕوو، لەم بارەیەوە دەڵێت : ((لە سەرجەم بازنە و پێکهاتەکاندا، ئەندامان هاوڕا بوون کە زمانی شیعر گرنگی و بایەخی هەیە .لەو سەردەمانەدا زەمینە بۆ ڕێگای نوێ لە توێژینەوەی زمانەوانیدا دەستی پێ کردبوو و زمانی شیعرییش لەگەڵ ئەم ڕێچکە نوێیەدا پتر تەبا بوو ...)) .(یاکۆبسۆن 1392 :10)

بەپێی ئەوەی کە باس کرا، وا دەردەکەوێت کە بابەتی بایەخپێدراو و سەرقاڵیی فۆرمالیستەکان، زەمینەیەکی هاوبەشی فراوانی لەگەڵ هیی جێگای سەرنجی ئەو زماننامسانەدا هەبووە کە دواتر بە زماننامسە بونیادگەراکان ناوزەدکران، بێگومان بە هەمان شێوە لەگەڵ ئەوانەشی کە دواتر بە ناونیشانی مرۆڤناسیی بونیادگەرا سەریانهەڵدا ؛ بەهەرحاڵ، ئێمە ئەمڕۆ کاتێك دەڕوانینە ئەو ڕابردووە، دەتوانین وەک هاوکس بڵێین : ((وێڕای جیاوازیی ڕەوشی فۆرمالیستەکان لەگەڵ ئەوەی کە بە زماننامسی یاخود مرۆڤناسیی بونیادگەرا ناودەبرێت، ئامانجەکانی ئەمانە یەکێك بووە)) . (هاوکس 1398 :83) . هەروەها پێویستە تێبینی ئەوەش بکەین، فۆرمالیستەکان بە تەواوەتی خۆیان تەرخان کردبوو بۆ لێکۆڵینەوە لە پێکهاتەی شێوازی ئەدەبی؛ واتە تەنیا سەرلەنوێ ناسینەوە، هەڵوەشاندنەوە، وەسپی بینراوی تایبەتمەندییەکانی چییەتی ئەدەبیات و هەروەها بەکاربردنی کەرەسە گۆکراوەکان یاخود دەنگییەکان لەبەرهەمی ئەدەبیدا بوو بووە مایەی بایەخ و سەرنجیان، نەك لە دووی (ناوەڕۆك)ی دەنگ ، (پەیام)ی دەق، (سەرچاوەکان) ی دەق، (مێژوو)ی دەق، یا ڕەهەندە کۆمەڵناسییەکانی، ڕاڤەی ژیان، یاخود حاڵەتی دەروونیی خولقێنەری تێکستەکە بڕۆن، ئەوان پێیان وابوو، هونەر دیاردەیەکی سەربەخۆیە و لەسەر پێی خۆی وەستاوە . بە دەربڕینێکی وردتر، هونەر چالاکییەکی هەمیشەیی، سەرنجدەر لە خود و بەردەوامە کە دەبێت لە خۆی و بۆخۆی لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت و شیاوی لەمە کەمتر نییە . وەك شکلۆڤسکی دەڵێت : ((هونەر، بەردەوام ئازادبووە لە ژیان و ڕەنگی، هیچکات ڕەنگدانەوەی ڕەنگی ئەو ئاڵایە نەبووە کەبەسەر قەڵاکانی شارەوە دەشەکێتەوە)) . (هاوکس 1398 :84).

کەواتە ئەگەر هونەر، بەتایبەتی ئەدەبیات، لەم چەشنە پێکهاتەیە بێت و جۆرە خوێندنەوەیەك بگرێتە بەر کە بە ڕوونی و بە بێ بچوکترین ئاڵۆزیی ناسێنرابن، لە بەرامبەر و وەك یەککردنیاندا لەگەڵ ئەم بنەما گشتی و ئاشکرایانەی بونیادگەریدا، بەو شێوەی شکلۆڤسکی پێشنیازی دەکات : ((شێوەکانی هونەر بەپێی یاساکانی هونەر، ئەگەری پەی پێ بردنیان دەبێت)) . (هاوکس 1398 :84) ؛بێگومان ئاوا کایەێك، جەختی سەرنجی خۆی دەخاتە سەر (چۆنیەتی)، نەك (چییەتی) ئەدەب، بە دەربڕینێکی وردتر وەك هاوکس دەڵێت : کاری ئەم ناوەندی لێکۆڵینەوەیە، گەڕانە بەدوای چییەتی جیاکەرەوەی هونەرییەتی ئەدەب لە کۆی خۆیدا، بە پەسەندکردنی ئەو بڕیارەی شکلۆڤسکی کە : ((مەبەست لە کاری هونەری، بە مانای تایبەتی خۆی، ئەو بەرهەمانەن کە بە پێی ڕێوشوێنی تایبەت گۆڕاون بۆ هونەر))، پێویستە ئەو گوتەیەی یاکۆبسۆنیش پەسەند بکەین کە : ((بابەتی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، توێژینەوە لە ئەدەبیات نییە، بەڵکو ئەدەبییەتە؛ واتە ئەوەی دەبێتە هۆکارێك تا کارێك وەك بەرهەمێکی ئەدەبی سەیربکەین)) . (هاوکس 1398 :85).

لەم گوتانەوە، دەتوانین بەو ئەنجامە بگەین، ئەم تایبەتمەندییە ڕوخسارییە جیاکاریانە، دەبێت تەنیا لە خودی دەقدا بۆی بگەڕێین نەك لای خولقێنەری دەق. هەر ئەدەبناسی پێشوو لە درێژەی دید و تێگەیشتنەکانیدا بۆ فۆرمالیستەکان دەڵێت : ((لە ڕاستیدا فۆرمالیستەکان جەخت لەو بابەتە دەکەنەوە کە زمانی ڕەوانبێژی، خوازە، بەکارهێنانی سیمبۆلییانەی زمان، دێڕەکانی کە وێنە پێك دەهێنن ، هیچکامیان ، بە کەرەسە و هۆکارێك بۆ خولقاندنی شیعر ئەژمار ناکرێن و لە زمانی ڕۆژانەی خەڵکیشدا بەکاردەهێنرێن . لە بەرامبەردا، فۆرمالیستەکان بەو ئاراستەیە کار دەکەن کەپەی بەو تایبەتمەندییانەی زمانی ڕۆژانە بەرن کاتێك بە شێوەیەکی تایبەت ڕێك دەخرێن، هونەری ئەدەبی بەدیدەهێنن . بەم پێیە، ئەگەر لێکۆڵینەوە لە یاساکانی داهێنانی ئەدەبی مەبەستی بنەڕەتیی فۆرمالیستەکان بووبێت، ئەوا پێویستە ئاگامان لەو خاڵە بێت کە ئەمانە لە شیکارییە ئەدەبییەکانی خۆیاندا، کاریان بەسەر هێنانی وێنەی خەیاڵەوە نەبووە، بەڵکو سەرنجیان لەسەر چۆنیەتیی بەکارهێنانی ئەمانە بووە لەدەقدا، بە باوەڕی شکلۆڤسکی، وێنەی خەیاڵ و کەرەسەکانی دیکەی خولقێنەری ئەدەبی، لە وێنەی نموونە فۆنەتیکییەکان، کێش، سەروا، ڕەگەزدۆزی و ..هتد، هەموو ئەمانە بە یەك ئامانجی تایبەت بەکاردەبرێن و ئەویش

(ostranenie)بەنامۆکردنە . ئەم پرۆسە بونیادییە دەبێتە هۆی ئەوەی، زمان لە هەلومەرجە بەکارهێنانە ڕۆژانەکەی بێتە دەرەوە و لە پەیپێبردنی ئاساییبووەوەی ڕۆژانەی بەکارهێنەرانی دوور بکەوێتەوە . ئێمە بە دیدێکی خووگرتووانەوە دەڕوانینە دەورووبەرمان، هەرئەمەش دەبێتە هۆیەك تا سەبارەت بە تایبەتمەندییەتیی جیاکارانەی شتەکانی دەورووبەرمان، بە چەشنێك لە بێ هەستی بگەین . ئامانجی شیعر، ئاوەژووکردنی ئەم پرۆسەیە و زیادکردنی شتێکە کە بۆمان ئاشنایە . بە دەربڕینێکی سادەتر، بەنامۆکردن، دەبێتە هۆی ئەوەی ، هەروەك منداڵێکی نائاشنا بە دەورووبەرمان، سەرلەنوێ سەرنجی هەموو شتەکان بدەین و بەو چەشنە لە زمان بڕوانین، وەك ئەوەی سەرلەنوێ خولقێنراوە . بەم شێوەیە، شاعیر بەو ئامانجە بەرەو پێشەوە دەڕوات کە (کاردانەوە کلێشەبۆکێشراوەکان) تێك بشکێنێت و ئاگایی و هۆشیارییەکی نوێ بەدیبهێنێت . بە دەربڕینێکی دیکە ئەو لە دووی ئەوەیە تا پەیپێبردنی ڕۆژانەی ئێمە بۆ واقیع ، سەرلەنوێ داڕێژێتەوە، ئەویش بەو شێوەی کە ئێمە لە بری بینینی دووبارەبووەوەی ڕۆژانەی جیهان، بە دیدێکی نوێوە بڕوانینە دەوروبەرمان، یان بە لایەنی کەمەوە، واقیعێکی نوێ بکەینە جێگرەوەی ئەو واقیعە بەڵگەنەویستەی کە هەیە . (هاوکس 1398 :86).

شەش چەمکی بنەڕەتی لای شێوازناسەکان:

شێوازناسەکان، بۆ خستنەڕووی چییەتی شێواز، چەند چەمکێکی بنەڕەتییان لە چەقی دید و بۆچوونەکانی خۆیاندا داناوە و هەر گرووپێکیان لە ناساندنی شێوازدا، زیاتر جەختی لەسەر یەکێك لەو چەمکانەیە . ئەو چەمکانە بریتین لە :هەڵبژاردن لە زماندا، لادان لە زمانی پێودانگ، دووبارەکردنەوە و بەردەوامی، چەشنێك لە بەکارهێنانی زمان، پێگەی گوتن و تاکییەتی . بۆ ئاشنابوون بە چەمکی زمانناسیی شێواز، پێویستە لە هەریەك لەم تایبەتمەندییانە بکۆڵینەوە:

١-شێواز بە مانای هەڵبژاردنی دەربڕینێکی دیاریکراو، کاتێك بەرجەستە دەبێت کە بۆ گوتن و دەربڕینی چەمکێك یا ئەنجامی کارێك، زیاتر لە شێوازێك هەبێت و کەسەکە لە نێوان شێوازەکاندا، یەکێکیان هەڵبژێرێت . وەك ئەدەبناسی ئێرانی (محمود فتوحی) دەڵێت : ((زمان، سستمێکی بەرفراوانە و لە پێکهاتەی بچووك و گەورە پێکدێت لە چەشنی، فۆنێم، مۆرفێم، دەربڕین، دەستەواژە، گرووپ و نموونەی ڕێزمانی و ڕستە، کە توانایی پێکهاتەی بێسنوورمان بۆ بەدیدەهێنن؛ بێگومان کەسێك ناتوانێت هەموو ئەم کەرەسە و ئەگەرە بێکۆتایانە لە دەربڕینی خۆیدا جێ بکاتەوە، بەڵکو بەشێك لە زمان هەڵدەبژێرێت)) . (فتوحی 1395 :35).

٢-شێواز، لادانە لە زمانی پێوەری، وەك توێژەری پێشوو دەڵێت : ((پێناسەی باو لە ڕەوشی فۆرمالیستیدا، بریتییە لە لادان لە زمانی ئاسایی و فەرمی؛ یاخود بە دەربڕینێکی تر، ئاشناکاری و نامۆکاری زمان، بە ئامانجی زیادکرنی پەیپێبردنەکان و هەستپێکردن و ئامانجە ئیستێتیکییەکانە)) .(فتوحی 1395 :39).

٣-شێواز دووبارەکردنەوە و بەردەوامیی تایبەتمەندییە کە یەکێك لە تایبەتمەندییە گرنگەکانی شێواز، مەسەلەی دووبارەکردنەوە و بەردەوامیی ڕەفتارێکی زمانیی تایبەتە لە هەنگاوەکانی دەقێکدا . ((شێواز کاتێك شوناس پەیدا دەکات کە چەند ڕەگەزێکی وێنەیی زمان بەردەوام و دووبارە لە دەربڕینی کەسێکدا هەستی پێ بکرێت)) . (فتوحی 1395 :48).

٤-شێواز، چەشنێکە لە بەکارهێنانی زمان . لەم بارەیەوە ئەدەبناسی ناوبراو دەڵێت : ((زمانەکان بەردەوام و هەموو ڕۆژێك، دەرئەنجامی هۆکاری کۆمەڵایەتی، جوگرافی، مێژوویی، دووچاری گۆڕانکاری دەبن . دەرئەنجامی ئەم گۆڕانکاریانە، بۆ چەمکێك، شێوەگەلێکی زمانیی جیاواز بۆ ئەم چەمکە لە دوو کاتی جیاواز یاخود هەر لە سەردەمێکدا دروست دەبن و قەڵەمڕەو و چەشنەکانی ئەم زمانە فراوانتر دەبن .هەر کۆمەڵێکی ئاخێوەر لەسەر بنەمای جۆراوجۆری ناوچەکان، کلتور و کۆمەڵگەکانی نێو خۆی، دەتوانێت بۆ چەند چەشن و شێوازێکی بەکاربردن دابەش ببێت)) . (فتوحی 1395 :50).

٥-شێواز، دەربڕینی گونجاوە بۆ شوێنی شیاو .پێگەی دەربڕین، یاخود شێوەی چنین و پێویستی دەربڕین، هەمیشە خۆی بەسەر ئاخێوەردا دەسەپێنێت و شێوەی دەربڕینەکە دیاری دەکات.

sjh@univsul.edu.iq

SJH p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

٦-شێواز، دەرکەوتنی تایبەتمەندیی تاکە . لە گۆشەنیگایەکی دیکەوە، بنەمای شێواز (بە تایبەتی شێوازی ئەدەبی) لەسەر بنەمای خودیی بوونی زمان و دەرکەوتنی تاکگەرایی بونیاد، دادەنرێت .فتوحی ، ئەمە ئاوا ڕوون دەکاتەوە : ((مەبەست لە تاکگەرایی لە شێوازدا، ڕەنگدانەوەی تایبەتمەندیی تاکی ئاخێوەرە، لە چێژ و سەلیقە و سروشتی ڕەفتار و جیهانبینی و تێگەیشتنی کەسیی ئەو لە نێو گوتاردا.هەر ئەم تایبەتمەندییانەیە کە پێکهاتە و مانای دەربڕینی جیاوازیان لێ دەکەوێتەوە و دەبنە هۆی جیاوازیی شێوازەکانی دەربڕین)) . (فتوحی 1395 :62).

لە هەوڵدان بۆ تێگەیشتن لە میتۆدی توێژینەوەکەمان، لەنێو ئەو هەموو دیدە تێکچڕژاو و مێژووە بەرینە، ماوەتەوە بڵێین، شێوازناسیی هاوچەرخ بە بونیادگەری کراوە و تەواوکارانە، بنەڕەتی کارەکەی ئێمەیە و گەڵاڵەبووی دیدی شیکارییانەی "یۆری لۆتمان" ە بۆ دەق، دوا ئاماژەمان سەبارەت بە ڕەوشی کار و شیکاریی ئەدەبی و دەق لای لۆتمان، ئەوەیە کە : ((لۆتمان لە لێکۆڵینەوەی بەرهەمی هونەریدا، هیچکات لە سنووری توێژینەوە فۆرمالیستییەکاندا نەمایەوە و لە هەوڵ و کۆششەکانیدا بۆ دۆزینەوەی ڕێگایەك لە پێناو تێگەیشتن لە ئاسۆی کاری هونەری، ڕووی کردە تیۆری پێشوازی یا وەرگرتن "Reception theory"و بەم پێیە، تێڕامانی سەرنجڕاکێشی لە بارەی ڕۆڵی خوێنەر لە تێگەیشتنی بۆ بەرهەمی ئەدەبی لە دوای خۆی بەجێهێشت . هەرلەم ئاستەدا، لۆتمان، تەنیا سەرنجی لەسەر مانای نێوتێکستی نەبوو، بەڵکو ئاسۆی چاوەڕوانییەکانی خوێنەر و بنەماکانی وەرگرتنی بە تێبینی وەردەگرت . باوەڕی وابوو، دەق بە سستێمە مانایيە فراوانەکانی پەیوەندی لە دەرەوەی دەق دروستدەکات و بەو پێیە تێگەیشتنی بەوانەوە پەیوەستە)) .(جونقانی 1397 :30) . ئەمەش هەمان ئەو میتۆدەیە کە لۆتمانی پێ ناسراوە "بونیادگەریی کراوە و تەواوکارانە" و ئێمەش سوودمان لێ وەرگرتووە...

ڕەوانبێژی:

نووسین لە بارەی ڕەوانبێژییەوە دەرفەتی فراوانتر و قوڵتری پێویستە، کە ئەم بابەتە توانای لەخۆگرتنی نییە، بەڵام لەبەر ئەوەی لە شیکاریی شیعرەکەماندا، تەریب بە میتۆدە سەرەکییەکەمان، هونەرەکانی ڕەوانبێژیشمان بەکاربردووە بۆ پتر نیشاندانی ئیستێتیکای زمانە شیعرییەکە، ڕەنگە، بەڵکو دەبێت ئەو پرسیارە دروست بکات کە: ئەو ئەرکە چییە کە میتۆدی شێوازناسیی هاوچەرخ (بونیادگەری کراوە و تەواوکارانە) ئەنجامی دەدات، بەڵام ڕەوانبێژی بە تەنیا دەستەوسانە لێی؟؛ ئەم ناوچەیە لە دێرینەوە، ڕەوانبێژییان کردووەتە نرخێنەری جوانی دەقەکانیان، ئێستا ئەم میتۆدە چییان بۆ زیاد دەکات؟. لێرەدا بە کورتی و تیۆری ئاماژەیەکمان دەبێت بۆ وەڵامی ئەو پرسیارە و دواتریش لە شیکاریی شیعرەکەدا، بەرچاومان دەکەوێت.

ئەدەبناسی عەرەب (حمادی صمّو) لە بەستێنی ئەدەبیاتی عەرەبی و ئیسلامیدا دەڵێت: ((چەمکی عەرەبیی (البلاغة)، مانای ڕەوانبێژی و ڕوونبێژی و ناسکبێژی، یان ڕوونی و پوختی و کامڵی زمان لە خۆدەگرێت. هەر لە سەرەتاکانی بەکارهێنانییەوە کە دەگەڕێتەوە بۆ پێش ئیسلام، ڕەوانبێژی هیچکات دەستبەرداری لەخۆگرتنی هەردوو لایەنی شێواز و ناوەرۆك نەبووە و موکڕبووە لەسەر ڕوونیی دەربڕین و دواندن و کورتبڕی، بە ئامانجی بەدیهاتنی زۆرترین کارایی لە پەیوەندیکردندا. ڕیشەی زمانەوانیی ڕەوانبێژی، هەردوو، مەبەستی گەیشتنە ئامانج و کاریگەربوون لەخۆدەگرێت)). (صمّو1981 :100): .

لە بارەی بابەت و کەرەسەی ڕەوانبێژییەوە،(د. عزالدين الذهبي) دەڵێت : ((ڕەوانبێژیی عەرەبی لەسەر مادده و کەرەسەیەکی زۆر فراوان و پێکەوە نەگونجاو کار دەکات کە ناوی دەبات بە "الكلام")) . (الذهبي:المحاضرة 2). پاشان پێناسەیەکی "سكاكي" و (القزويني) دەهێنێت، کە یەکەمیان بریتییەلە : (البلاغة، بلوغ المتكلم فی تاديه المعاني...وعلم المعاني يحترز به عن الخطء فی تطبيق الكلام ...وعلم البيان يحترز به عن الخطء فی مطابقة الكلام ..))، پێناسەکەی دووەمیشیان : (..وأمما بلاغةالكلام فهي مطابقته لمقتضی الحال ..وعلم البديع، يعرف به وجه التحسين الكلام ..)، لە هەنگاوی دواتردا و لە ڕانانی ئەم پێناسانەدا، دەڵێت : ((لە هەموو ئەم پێناسانەدا گوتن (الكلام) بە مانا و بەکارهێنانێکی فراوان دێت، کە هەموو چەشن و ئاستەکانی بەکارهێنانی زمان لە خۆ دەگرێت، لە بەکارهێنانی ئاسایی زمانەوە بگرە کە خۆی لە هەموو خەڵکی و توێژەکان و لە هەموو بوارەکاندا دەبینێتەوە، تا بەکارهێنانێکی داهێنەرانە کە خۆی لە ئەدەب و چەشنە هونەرییەکانیدا دەبینێتەوە . کەواتە

sjh@univsul.edu.iq

ڕەوانبێژی لە کار و کەرەسەکانی کارکردنیدا توانای جیاکاریی لە نێوان چەشن و ئاستەکانی دەربڕیندا نییە و بنەما ڕەوانبێژییەکە لە خۆیدا دەبێتە ئامانج و بۆ ڕوونکردنەوەی، لە ڕستەی ئاسایی یا شیعر یان قورئان نموونەی بۆ دەهێنرێتەوە)) . (الذهبي :المحاضرة 2).

هەموو ئەم بنەما جۆراوجۆرانە لە هەر سێ زانستەکەدا جیاوازیی نێوان قسەی ئاسایی و شیعر و پەخشان و ئایەتێکی قورئان ناکات و بەگشتیش لەو نووسین و دەقەدا کە بنەماکانی خۆی بەسەرا بەرجەستە دەکات، هیچ توانای دیاریکردن و ڕەچاوکردنی تایبەتمەندییەتی و خودییەتی نووسەری نییە.

لەڕووی پێرەوەوە، ڕەوانبێژی لە پێناسە و کاری خۆیدا جەخت لەسەر ڕەهەندی پێوەری و پێوانەیی دەکات، کە بە (الاحتراز عن الخطء فی تطبیق الکلام) گوزارشتی لێ دەکات . کورتەی ئەوەی زەهەبی لە بابەتی پێرەودا دەیڵێت، ئەمەیە: زانستی واتاناسی (یحترز بە عن الخطء فی الکلام) لەسەر بنەمای ئەو حاڵەتەی کە باس دەکرێت. زانستی ڕونبێژیش (یحترز بە عن مطابقە الکلام) بۆ تەواوەتی گەیشتن بەوەی کە لێی دەخوازرێت.

سەبارەت بەخستنەڕووی ئامانجەکانی ڕەوانبێژییش، هەمان ئەکادیمی و ئەدەبناسی پێشوو لە درێژەی بە ئەنجام گەیشتنی شیکارییەکانیدا بۆ ئەو کایە، کە ئێمە بە کورتی ئاماژەی پێ دەدەین، پێی وایە : ڕەوانبێژی هەوڵ دەدات ئامانجێکی گەورە بەدیبهێنێت، کەئەویش فێرکردنە بۆ چۆنیەتیی وەك یەککردنی دەربڕین (مطابقە الکلام) بەو شێوەی کە حاڵەتەکە دەیخوازێت، هەروەکو سەکاکی باسی دەکات و قەزوینیش لەم پێناسەیەدا دەڵێت : (وأمّا بلاغة الكلام، فهی مطابقته لمقتضی الحال)، ئەمەش ئامانجێکە کە زمان لە کۆی بەکارهێنانەکانیدا دەگرێتەوە، لە دەربڕینی ئاسایی و بازرگان و پارێزەر و سیاسیی و ...هتد، هەموو ئەمانە موکڕن لەسەر ئەوەی دەربڕینەکانیان لە ئاست پێداویستیی حاڵەتەکەدا بێت کە قسەی تێدا و لەسەر دەکەن، کەواتە ڕەوانبێژی گرنگی بە دەربڕینی هەموو خەڵکی بە گشتی دەدات و لە ڕاستیدا شیعر، پێویستە شتێك بڵێت کە نەیەت بە زەین و خەیاڵی مرۆڤەکانی دیکەدا .(بڕوانە الذهبي : المحاضرة 2).

پاش خستنەڕووی (وەك یەك لێکردن-تطابق) وەك ئامانجێکی ڕەوانبێژی، نۆرەی ئامانجێکی دیکەیە کە لە یەکەمیان بایەخی کەمتر نییە، ئەویش (تحسین الکلام) باشترکردن یاخود جوانکردنی دەربڕینە . زەهەبی لەبارەی ئەم ئامانجەی ڕەوانبێژیشەوە ڕای وایە : ((ئەمە ئامانجی جیاکردنەوەی نێوان شێوازی دەربڕین و ماناکەیەتی و وا مەزندە دەکات کە مانا شیعرییەکانیش هەروەك هەواڵەکانی ڕۆژانە، بە چەند دەربڕینێك دەخرێنە ڕوو !.ئەم بیرۆکەیەش بەگشتی دژی سروشتی دەقی ئەدەبییە، چونکە دەقی ئەدەبی بە دەربڕینێکی ڕەوان ئەوە ناڵێت کە بە سادەیی توانای دەربڕینیمان هەیە، بەڵکو شتانێك دەردەبڕێت و دەخاتە ڕوو کە لە توانای هیچ شێوە دەربڕینێکی دیکەدا نییە . لەڕاستیدا دەقی ئەدەبی گەڕان نییە بە دوای دەربڕینی جوان و باش بۆ خستنەڕووی مانای ئاسایی، بەڵکو پرۆسەی گەڕانە بەدوای خودی مانادا)) . (بڕوانە الذهبي : المحاضرة2).

شکوری عەیاد لە کتێبی "مدخل الی علم الأسلوب" دا باسی بەراوردی نێوان ڕەوانبێژی و زانستی شێوازناسیی دەکات و دەنووسێت : ((جیاوازییەك نابینین لە نێوان دیدی زانستی شێوازناسی بۆ هەڵوێستەیەك و تێڕوانینی زانستی ڕەوانبێژی بۆ پێویستی حاڵەتێك لە دەربڕین)) . (عیاد 1992 : 41) ، بەڵام دواتر هەرخۆی دژی ئەم دید و ڕایەی دەوەستێتەوە و دەنووسێت : ((ڕەوانبێژەکان، گرنگترین ڕەگەز لایان لە هەل و مەرجی قسەکردندا، حاڵەتی عەقڵی گوێگر یاخود وەرگرە، چونکە ئەوان کارەکەیان لە هەل و مەرجی هەژمونی لۆژیکدا بونیادناوە، بەڵام زانستی شێوازناسی، لەم سەردەمەدا سەریهەڵداوە کە زانستی دەروونی پتر گرنگی و بایەخی بە ڕەهەندی خودی و دەروونی داوە، هەربۆیە بابەتەکە لە زانستی شێوازناسیدا ئاڵۆزترە بۆ دەرخستنی خواست و پێویستی حاڵەت و بابەتەکە)) . (عیاد1992 : 41) ، پاشان باسی گرنگترین جیاوازیی نێوان ڕەوانبێژی و شێوازناسی دەکات و دەیانکات بە (3) سێ تەوەرەی سەرەکییەوە، کە ئێمە لێرەدا زۆر بە کورتی پوختەی ئایدیاکانی ئەو کتێبە دەخەینە ڕوو :

sjh@univsul.edu.iq

SJH p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

1-مەیلی چەسپاو و نەگۆڕان لە ڕەوانبێژیدا ، لە بەرامبەدا جیاکاریی مەنهەجییانەی نێوان خوێندنەوە و لێکۆڵینەوەی سینکرۆنی و دیاکرۆنی لە زانستی شێوازناسیدا هەن.

2-پێوانە و پێوەریی بوونی زانستی ڕەوانبێژی و وەسپی بوونی زانستی شێوازناسی.

3-بەرتەسکبوونەوەی ئاسۆی زانستیی ڕەوانبێژی و بەرفراوانبوونی لە زانستی شێوازناسیدا. (عیاد 1992 : 41).

ئەم توێژینەوەیە، لێرە بە دواوە پێویستی بەوە هەیە کە هەموو ئەو مەبەست و ئامانجە تیۆرییانەی کە خستوونییە ڕوو (بێگومان فرەی تریش هەن)، لە کارە پراکتیکیەکەیدا، کە شیکاری نموونەی شیعرێکی مەولەوییە، ڕەهەندە ئیستێتیکاییەکانی لە زمانی داهێنەرانە و هونەرییانەیدا بەسێ چەمکی میتۆدەکەمان و سوودوەرگرتن لە ڕەوانبێژی بسەلمێنێ، کە بێگومان لە پێناو بەرچاوڕۆشنی خوێنەر بە سێ چەمکی میتۆدەکە، ناچارین لە سەروەختی خۆیدا، بۆ هەر چەمکێک ناساندنێکمان هەبێت.

نموونەیەک لە لیریکی مەولەوی:

١-جە قەهقەهەی ڕەعد مینای هەور تار* نە مابەین بەزم ڕۆح ئەفزای وەهار**

٢-فەڵەک لەب ڕێزەن پیاڵەش جە مەی* خەم کەردەن قامەت، مەواچۆ ها دەی**

٣-نەرگس سەر نە جام لالە نیانش* مەسەن وە مەی عەکس خەمزەی نیانش**

٤-وەنەوشە ئەوخاڵ پێشانیش دیەن * سەر نە یەخەی فیکر هەم شانیش شیەن**

٥-مەششاتەی قودرەت جە هوون عاشق* سووراو دا وە ڕووی چووزەی شەقایق**

٦-سۆسەن سەدزوان ئاواش سەد تەرزەن* نەوای هەی شادی،هەی شادیش،بەرزەن**

٧-سونبوڵ بە وێنەی دەس زەدەی تلفەن * تا تا جە هەمتا هەمتایی کڵفەن**

٨-سەمەن غەنی نەقد شێوەی ئەو ڕووپۆش* چەو پەی جورعەی نۆش،نەسیم پەی سەرخۆش**

٩-بەڵام دڵ جە ئێش خەم هەر مەدۆ چڵ* دیدەش سیوای خەم کەی وینۆ نەوگوڵ؟**

١٠-نەرگس ئەو بیمار پەردەی دڵ ڕێشەن* چەنی دەرد عیشق دایم خدێشەن**

١١-غوسسەی دووری خاڵ ئەو گۆنای گوڵ بێز* خەم کەردەن گەردەن وەنەوشەی پەل دێز**

١٢-شەقایق نە هوون بەرگش کێشاوە * چون دڵ وە نێش موژەش ئێشاوە**

١٣-جەم جەم سۆسەنان جە لانساران* نە مەسئەلەی خەم گفتوگۆ داران**

١٤-تەوق تەوق سونبوڵان نە جام ڕاخان* پەخش و پەشێوەن، پەخشەن پەی داخان**

١٥-جوق جوق سەمەنان تەن سپی بێ گەرد* عوریان وێنەی قەیس مەگێڵان نە هەرد**

١٦-موتریب وە میزراب ڕیشەش پەی کەردەن* نەی وە نەوایێ مایەش وەی کەردەن**

١٧-جە ئاواز بەرز بەخت بەد تاڵەش * وەی حوزوورەوە شەرارەی ناڵەش**

١٨-گەردوون بەزم خەم کەردەن پەرێش ساز* یە ڕەقس، یە ئاواز، یە نەیچی، یە ساز**

١٩-شیشە و قە هقەهە و شیشەی خەم پەیکەر* ساقی بە جامێ ریشەی خەم پەی کەر**

٢٠-بەزم خەم سازاش بدەر وە هەم دا* مەیل بینایيش باوەر وە چەم دا**

٢١-بەڵ دڵەی لێلاو، چەم چڵ کەردەی خەم* گوڵ وە گوڵی وێش بوینۆ وە چەم**

(مەولەوی١٣٨٢:٢٠٨).

شیکاریی شیعرەکەی مەولەوی بە سێ چەمکی شێوازناسیی هاوچەرخ، (پێشخان- foregrounding)، (تەریبی-parallelism)، (لادان -Deviation)، بونیادگەری کراوەی تەواوکارانە و بە سوودوەرگرتن لە هونەری ڕەوانبێژی:

١-(پێشخان- foregrounding) لەم شیعرەی مەولەویدا:

ئەم چەمکە وەك پێوەرێك بۆ جوانی بەرهەمی هونەری، بێجگە لەوەی گشتگیرترینە و گەردوونییە، ئاسانیش نییە سنوور و جۆرەکانی بناسێنرێت. قاڵبێك نییە بۆ تایبەتمەندییەکی پێشوەختە و وێناکراو، چونکە ئەرکی دەرخستنی جوانییەکی نوێ و نۆبەرەیە .

دوو ئەدەبناس لە کتێبی "فەرهەنگی تیۆری و ڕەخنەی ئەدەبی"دا ، لە پێناسەی ئەم چەمکەدا دەڵێن: ((زاراوەی (برجستەسازی-foregrounding) لە زاراوەی (ئاکتوالیزاسیا-aktualisace) ی بنەوان لاتینیی کۆن و لە ئەدەبناسی و زمانناسیی قوتابخانەی ئەدەبی پراگ وەرگیراوە، ئەویش لەبەر کاریگەریی فۆرمالیستە ڕووسەکاندا بوو. زمانی ئەدەبی لای فۆرمالیستە ڕووسەکان بە سوود وەرگرتن لە تەکنیکەکانی "ئەدەبییەت-literariness" هەبوونی ئەو مەرج و بنەمایانەی کە دارشتنێك- دەقێك دەکاتە بەرهەمێکی ئەدەبی بەدیدەهێنێت.)) (سبزیان+کزازی 1388 :226).

سیما داد لە "فەرهەنگی زاراوە ئەدەبییەکان"دا، وشەی(آشنایی زدایی-DE familiarization) هێناوە، بەڵام کاتێك لە ڕاڤەکردنەکەی ڕادەمێنین، پەی بەوە دەبەین مەبەستی لە هەمان (پێشخان-بەنامۆکردن foregrounding-ە، چونکە خودی کارەکە، ئاشناکردن یان پێ ئاشناکردنەوەیە لە ڕێی نامۆکردنەوە، یان پێچەوانەکەشی، نامۆکردن لە پێناو پێ ئاشناکردنەوە، هیچ لە ئەرکە ئیستێتیکییەکەی ناگۆڕێت و ئێمە لێرەدا هەمان چەمکی بەنامۆکردن بەکاردەهێنین، لەم بارەیەوە دەڵێت: ((ئەم زاراوەیە لە بنەڕەتدا لە توێژینەوە ڕەخنەییەکانی شێوازگەرا (ڕووس)کانەوە وەرگیراوەو یەکەمجار لە لایەن (شکلۆڤسکی _Sheklovsky)ەوە بەکارهێنراوە. بەپێی ئەم تیۆرییە، نامۆکردن، دەرئەنجامی پرۆسەیەکی تایبەتیی لە نموونەی، لادان لە نۆرمی زمانە. ئەوەی شکلۆڤسکی جەختی لێ دەکاتەوە: زمان لە حاڵەتی ئاساییدا، دەبێتە هۆی لەخۆبوونەوەی پەیپێردنەکانمان، واتە ڕیالیتییەك بە بەڵگە نەویست دەزانین کە پێشتر ئاشنابووین پێی، چونکە بەریەککەوتن یا وەرگرتنمان، لەگەڵ بەکارهێنانی ڕۆژانە و ئاساییەکەی زماندا یەکیانگرتووە. بەڵام هونەرمەند و شاعیر کاری ئەوەیە: لە ڕێی زمانەوە بە نامۆکردن و ئاشناکردنەوەمان، سەرنجمان بۆ هەمان ئەو پەیپێبردنانە ڕابکێشن. پێویستە ئەوە بخرێتەوە یاد کە شکلۆڤسکی هەقی بە پەیپێبردنەکانی ناوەڕۆکەوە نەبوو، بەڵکو تیشکۆی نامۆکردنی هونەرمەندانە و داهێنەرانەی دەکرد)). (داد 1390 :4)

لە چۆنیەتیی کەوتنەوەی ئەم چەمکە، لەم ناوچەیەدا: ئەدەبناسە عەرەبەکان، زاراوەی (الإستغراب) یان بەکارهێناوە، کە هەمان بەنامۆکردنە، بەڵام فارسەکان (وەك لای سیما داد بینیمان)، زاراوەکانی (آشنایی زدایی) و (برجستەسازی-برجستگی زبانی) و هی دیکەشیان بەکار هێناوە. ئەنوەر قادر محەمەد، بنەڕەت و ڕەهەندەکانی بەکارهێنانی زمانیی ئەم چەمکەی ڕوونکردووەتەوە و زاراوەی "پێشخان"ی بۆ داناوە و لەو بارەیەوە دەڵێت: ((...بەکارهێنانی زمانە بە شێوەیەکی تەعبیری و ناسکبێژی وەها کە وەك نائاسایی وەردەگیرێ. ئەرکی (making strange) بەجێ دەگەیەنێ، کە هەڵوەشاندنەوەی ئۆتۆماتیزمە. ئاکتوالیزاسیا ژیاندنەوەی: ڕووی ناوەوەی وشە و میتافۆری تاقانە و دەگمەن و هێنانەکایەی حاڵەتی میتافۆرییە، هیی ڕەگەزی جیاوازی ئیرۆنی (گاڵتەجاڕی)، هەروەها یاریکردنە بە وشە ...بۆچوونی وێنەیی (بە وێنە نیشان دراوە) کە

تیایدا لە باتیی نیشانەی لێکچوون، شتێکی هاوشێوە پێشکەش دەکرێ، کە تایبەتمەندیی مەتەڵی میللی (فۆلکلۆری) و شیعری لیریکییە . زاراوەی ئاکتوالیزاسیا لەلایەن (OPOYAZ) کۆمەڵەی توێژینەوەی زمانی شیعریی لینینگراد و مۆسکۆ و ئەڵقەی زمانەوانیی پراگەوە داهێنراوە. "ئاکتوالیزاسیا، بەرانبەرێکی هەیە -ئافتۆماتیزاسیا"یە . توێژەرانی دواتر زیاتر باس لە "لادانی بە بنەما" لە شێوەی زمانی ئەدەبی و بونیادنانەوەی ڕەگەزەکانی لە تێکستی هونەریدا -دەکەن. هەروەها زاراوەی بەنامۆکردن، لە زمانی ڕووسیدا لە وشەی(CTPAHHO) ە و "نامۆ"وە هاتووە، چەمك و شێوازێکی هونەرییە، کە یەکەم جار فۆرمالیستی ڕووس ڤیکتۆر شکلۆڤسکی، لە "زیندووکردنەوەی وشە " (1914)دا بەکاری هێناوە و هەروەها وەك زاراوەیەکیش لە "هونەر وەك شێواز" (1917)دا پێناسە و دیاریی کردووە)) .(محەمەد 2018 :552).

نامۆکردن، تەکنیکێکە دەبێتە هۆی ئەوەی کۆن و خووپێوەگرتوویەك، جارێکی تر نوێ بنوێنێت. ئامانجی ئەم کارە گیان بە بەردا هێنانەوەی شت و کلێشەیە و لە ئەنجامدا هۆکارێکە تا ئەو شت و کلێشەیە، لەبری ناسین، لەبەرچاودا نامۆ و دواجار بەرجەستەببێت. نامۆکردن لەبەرامبەر خووپێوەگرتنیش بەکاردەبرێت و دەوترێت، دەبێتە مایەی زیندووکردنەوەی وشە.

دەربارەی پەیوەندیی بەنامۆکردن لەگەڵ میتۆدی شێوازناسیدا، دەوترێت: ((لە تیۆری شێوازناسیدا کۆنسێپتی بەنامۆکردن پێویستە، چونکە پرسی بنەڕەتیی شێوازناسی بریتییە لەوەی: دەق چۆن مانا دەدات. بەنامۆکردن، وەك کاری زەمینەخۆشکردن و پێشخانی زمانی، لەگەڵ هەموو ئاستەکانی زماندا لە پەیوەندیدایە، پێشەکی و پێشخانێك کە بە چەشنێك ئامادەیی لە پاشخانی دەقدا هەیە کە لە بەرامبەر پێوەرە چنراوەکانی نموونەی چەشنی ئەدەبی، بەرجەستەتر و دەرکەوتووتر دەنوێنن. بەنامۆکردن چەمکێکی ڕێژەییە، چونکە تەنیا کاتێك دەتوانریت ببێیوین کە لادان و ڕێککەوتنگەلێك هەبن و مایەی ناسینەوەبن و ئەم بابەتانەش بە تایبەتمەندیی تەونێکی ئاڵۆزەوە پەیوەستبن. لادان و تەریبی لە نموونەکانی بەنامۆکردنن)). (نورگارد بوسە مونتۆر 1394 :99).

لێرەدا دەبێت جەخت لەوە بکەینەوە کە :پێشخان، یا بەنامۆکردن، بەرهەمی لادانە لە زمانی پێودانگ، بەگشتی لەئاست و سنوورێکدا ئاوێتەیی و تێکەڵبوونێك لە نێوان کۆنسێپتەکاندا هەیە، بەڵام ئەوەش هەقیقەتە کە ئەم کۆنسێپتەی ئێستامان، لە دەرئەنجامی لاداندا هاتووەتە کایە.

سەبارەت بە چەشن و جۆرەکانی پێشخان، چەند دید و ڕایەك هەن، بەکورتی ئاماژە بە هەندێکی دەدەین:

سیماداد لە فەرهەنگە ئەدەبییەکەیدا، بەم شێوازە ئەم جۆرانەی بەنامۆکردنی دیاریکردووە:

((١-بەنامۆکردنی لێکسیکی : (Lexical foregrounding)کاتێك دەبێت کە زاراوەیەك بە پێچەوانەی چاوەڕوانی خوێنەر یاخود گوێگرەوە لەجوغزی پەسەندکراوی زمانێکدا، بەکارببرێت .

٢-بەنامۆکردنی سینتاکسی : (Syntactic foregrounding)ئەمجۆرە بەنامۆکردنە زادەی لادانە لە ڕێسا و یاسا باوەکانی سینتاکسی زمان.

3-بەنامۆکردنی کاردانەوەی گوتارێك: (foregrounding and Speech Act) کاتێك بەدیدێت، کاردانەوەی گوتارێك لە هەلومەرجێکی نەگونجاو بەو کاردانەوەی تایبەت بە گوتارەکە ڕوودات.

٤-بەنامۆکردن لە جوغزی ڕیالیزمدا: (foregrounding and Realism) ئەمجۆرەیان کاتێك لە بەرهەمی ڕیالیزمدا ڕوودەدات، لە تێکستەکەدا ئاماژە بە فاکتەر و ڕەگەزگەلێك بکرێن کە لە ڕووی کلتوری باوە وە لەگەڵ چاوەڕوانیی خوێنەر یاخود بیسەردا نەیەنەوە)) . (داد 1390 :4-5).

بێگومان چۆنیەتیی دابەشکردنی دیکەش هەن،بەگشتی هاوبەشییان زۆرە،بەڵام جیاوازیشیان هەیە .

لەوەش زیاتر، ئامانجی داهێنەری ئەم چەمکەیە، کە هەمان ئەدەبناسی پێشوو لەبارەیەوە دەڵێت: ((شکلۆڤسکی بە هۆی "بەنامۆکردنەوە " پێناسەی کاریگەریی ڕووشاندنی "ئافتۆماتیزم"ی کردووە، ئەویش بەهۆی ڕێگایەکی نوێ و دیدی نامۆوە

لە شت و دیاردەکان و بە مەبەستی "هەستکردن بە شت وەك ڕوانگە، نەك وەك زانین یان زانراو ")) . (موحەمەد 2018 :553).

چیتر با ڕوونکردنەوەی تیۆری بەس بێت و بونیادی ئەم تێکستە لەبەر ڕۆشنایی ئەوەی وتمان شیکاری بکەین:

پێکهاتە و پەیکەری، یاخود بونیادی ئەم هۆنراوەیە، لە چوار جەمسەر: (سروشت) کە لاسایی جوانی یار دەکاتەوە، (یار و جوانی نازدارێک کە ئیلهامبەخشی جوانی سروشتە)، (دڵ و چاوی ئاشق کە لەبەر خەم جوانییەکان نابینێ)، (ساقی-کە لە زۆربەی شیعرەکانی مەولەویدا وەک فریادڕەسێک دێت) کە تەنیا جێگەی هیوایە و ئەتوانێ بە پێکێک خەم ڕیشەکێش بکات، پێکدێت.

لە هەشت بەیتی سەرەتادا لەسەرخۆ، مەولەوی لێکچواندن دەکات لە نێوان جوانێک و جوانی سروشتدا و بێگومان جوانی یاری لا لە پێشترە، جارێکی دیکە و بە ئاراستەی پێچەوانە لە دە بەیتی دواتردا، هەمان ئەو دیمەنانە ئەهێنێتەوە و هونەریانە و زۆر جیاواز لەوەی هەن، وەسپیان دەکات، بەڵام لە دیدی "چاو" و "دڵ" ێکەوە کە "خەم" وەک چقڵ و چڵێک بەرچاوی گرتووە، واتە لە دیمەنەکانی سەرەتا بە جوانی یار نرخ دەداتە سروشت و ئەوەی لە واقیع بینیوویەتی، بەڵام دواتر هەر ئەو بابەت و دیمەنانە دەخاتەوە ڕوو، بەو جۆرەی کە دڵ و چاوی خەمباری وێنای کردوون، دواجار و بۆ قفڵی دیمەنەکانی، لە سێ بەیتی کۆتاییدا "ساقی" جێگەی هیوایە و دەتوانێ بە پێکێک، لێڵاوی دڵ و چقڵی چاو وەلابنێت.

ئەم چەند دێڕە کە لە شێوازی ڕاڤەکردنەکەیدا، کۆی بەش و بەیتەکانی بونیادی شیعرەکە پێکەوە دەبەستێت و ڕەهەندی جوانی گشتیی شیعرەکەمان بۆ دەردەخات، لە میتۆدی بونیادگەریدایە کە وەک گشتێک و بونیادێکی سەربەخۆ و پێکەوەبوو دەڕوانێتە کارێکی هونەری.

سەبارەت بە وردەکاری جوانی نێو یەک بە یەکی بەیتەکان، سەرەتا هونەرەکانی ڕەوانبێژی نەریتی دەخەینە ڕوو و دواتر لەبەر ڕۆشنایی چەمکی پاشخان، ئەو بەها جوانییانە دەخەینەڕوو کە پێشتر لێمان دیارنەبووە:

هەندێ لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی لە بەیتی یەکەمدا: "قەهقەهە" خواستنی درکاوە و لە گرمە و شریخەی هەورە بروسکە دەچێ کە "لەوچووە" و نەهاتووە، بەڵام پەیوەستێکی لێ وەرگیراوە"ڕەعد" و دراوە بە لێچوو، دواتر "مینا-شوشە" خوازەی بەرەڵای پاژەییە، چونکە مەبەست لە پزیسک و بریقەکەیە کە هاوبەشە لە نێوان بریقەی شوشە و پزیسکی لێدانی هەورە ڕەشەکان، "ڕۆح ئەفزا"یش درکەیە، چونکە دەکرێ هەردوو مانای هەقیقی و خوازراویش لەخۆبگرێ.

بەڵام گەر لە چەمکی پێشخانەوە بڕوانینە هەمان دێڕی یەکەم: (قەهقەهەی ڕەعد)، ئەمە بە نامۆکردنی گرمە و ناڵە و شریخەی بروسکەی هەورە، دەڵێ: (مینای هەور تار) شوشە و ڕووناکی و پزیسکەی ئاوێنەی هەوری ڕەش، هەوری ڕەش لە ڕەشیدا دەبێتە شوشە و ئاوێنە پزیسکەی هەیە، ئاخر شوشە ڕوونە و دەرخەرە و ڕەشیش تاریکییە، ئەمە نامۆکردن و پارادۆکسیشە، کۆی بەیتەکەش کە وەسپی دیمەنەکانی بەهارە، بەوە دەست پی دەکات کە گرمەی هەورەکەشی قەهقەهەیە و ڕەشی هەورەکەشی ئاوێنەیە و ئەمەش هەیە، ڕۆحبزوێنی بەهاریش هەیە.

لە بەیتی دووەمدا: "فەلەک"، خواستنی درکاوە، چونکە لێچووە و مرۆڤێنراوە کە لەوچووە بە بەڵگەی"مەواچۆ"، "لەب" یش خواستنی درکاوە و خواستراوە بۆ لێوی پیاڵەی مەی و لە بری پڕبوون دەڵێ : لێوڕێژە، ئەمە جگە لەوەی وشەکانی "خەم" و "قامەت" دژیەکن و هەردوو وشەکانی "مەی" و "دەی" ڕەگەزدۆزی جیان.

هەمان دێر بە پێی پێشخان، فەلەک کە "میتافۆرە" مەستی هاتنی بەهارە، دەیچوێنێ بە کەسێک کە پیاڵەی مەی سەرڕێژ بووە و چەماوەتەوە تا پێکی شادی بدا بەیەکدا و دەڵێ "ئا دەی..."، چ ئەمە و چ دوو وێنەکەی پێشوو نۆبەرەن و پێشتر بەو جۆرە هونەرییانە دەرنەبڕدراون، بە واتایەکی دیکە نیۆلۆگیزمن.

sjh@univsul.edu.iq

بۆ ئەوەی زیاتر پەی بە جوانی ئەم دەربڕینە و زۆرێکی دیکەش لەو تەکنیکانە بەرین کە نیۆلۆگیزمیان لێ بەرهەم هاتووە، پێویستە هەر لەم سەرەتایەوە، ئەم چەمکە پێناسە و ڕوون بکەینەوە، چونکە یەکێکە لەو چەمکە کلیلیانەی لەم توێژینەوەیەدا سەروکاریمان لەتەکیدا هەیە: ئەم پرۆسەی نیۆلۆگیزمە هەردوو لایەن : زمانەوانی و ئەدەبناسی دەگرێتەوە، بەڵام هەر یەکەیان لە دیدی زانستیی خۆیەوە، بۆ نموونە وەك پیتەر هاڵبێرگ دەڵێت : ((...بۆ نموونە شاعیرێك و نووسەرێك بگرین، شاعیرەکە دێت و لە بەرهەمەکانیدا وشەی کۆن و لەبیرکراو زیندوو دەکاتەوە و بەکاریان دەهێنێ، نووسەرەکەش وشە و دەربڕینی ناوچەکەی بەکاردێنێ)) ...زمانەوانەکە بە یاسا و ڕێسای زانستی زمانەوانی ئەم دیاردەیە لێکدەداتەوە، بەڵام ئەدەبناس، وەك لە هەمان سەرچاوەدا هاتووە : ((...بەڵام هەر بەدوای ئەوەدا گەڕاین، کە ئەرکی ئەم شتانە لە شیعردا چییە و مامەڵەمان لەگەڵدا کرد وەك ڕەگەزی بونیادی هونەری، ئەو کاتە ڕوانگەکەمان بە شێوەیەکی بنەڕەتی ئەدەبناسییە)) . (پیتەر هاڵبێرگ و دانەرانی تر 2018 :30).

ئەگەر لە نێو فەرهەنگە زانستی و جیهانییەکانیشدا بۆ ئەم چەمکە بگەڕێین ، ئەوا:

لە "کورتەی فەرهەنگی ئۆکسفۆردی زاراوەی ئەدەبی"یدا هاتووە : ((مەبەست لە "نیۆلۆگیزم-نیۆلۆجیزم" وشە یان فرێزێکە کە تازە داهێنرابن و هێنرابنە ناو زمانەوە)) .(P 169) .

هەروەها لە "فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و تیۆریی ئەدەبی"دا هاتووە : ((نیۆلۆگیزم (داهێنانە لە زماندا)، وشەیەك یا هەندێ جار فرێزێکی تازە داڕێژراون . نیۆلۆگیزم هەمیشە دێتە زمانەوە و چالاکییەکی کاریگەر و پێویستە ...جار هەیە کە بنەوانێکی ئیتمۆلۆگیی هەست پێکراوی نییە...لە ڕیشەیەك یان پێشگرێك درووست دەبێت، یان وشەیەکی چەسپاوە (لە بەکارهێناندا) مانایەکی تەواو تازە وەردەگرێت ...)) . (P -542-543) .

لە بەیتی سێیەمدا: "نەرگس"، خواستنی درکاوە بە بەڵگەی "مەستەن"، "جام لالە" لێکچواندنە کە "لالە" لە شێوەی لە "جام" ئەچێ، لێکچواندنێکی دیکەی تێدایە : حاڵەتی ئەم نەرگسە لە ساتی مەستیدا، وەک خەمزە و ناز و مەکری شاراوەی مرۆڤێک، واتە مەستییەکە لێچووە، خەمزەکردنەکە لەوچووە.

لە بەیتی چوارەمدا: "وەنەوشە"، خواستنی درکاوە، چونکە "دیەن" و"سەر" و "فیکر" کردنەوە هاتوون و بەڵگەن کە وەنەوشە بە مرۆڤ چوێنراوە، لە هامانکاتدا ئەم کار و کاردانەوەیە، جوانیی بایسە، "دیەن" و "شیەن"یش ڕەگەزدۆی جیان.

لە بەیتی پێنجەمدا: "مەششاتەی قودرەت"، درکەیە، چونکە بەواتای "خوا" و هێزی بەڕێوبەردنیشەوە دێت، "شەقایق"یش خواستنی درکاوە و چوێنراوە بە مرۆڤ کە دەڵێ ڕازێنەری گەردوون سووراوی بۆ کردووە.

لەبەیتی شەشەمدا: "سۆسەن"، خواستنی درکاوە، لەوچوو کە مرۆڤە، پەیوەستەکانی(واتە: زوان، ئاوا و نەوا)ن دراونەتە پاڵ لێچووەکە کە گوڵی سەوسەنە، "تەرزەن" و "بەرزەن"یش، ڕەگەزدۆزی جیان.

لە بەیتی حەوتەمدا: "سونبوڵ" لە زووڵفێک دەچێ مناڵ گرتوویەتی، واتە لێچوو و لەوچووە و هەروەها هەردوو وشەی "تڵفەن" و "کڵفەن" ڕەگەزدۆزییە.

لە بەیتی هەشتەمدا: "یاسەمین" لێچووە و لە ڕووپۆش یان ڕووی پۆشراوی یار دەچێت و پڕە و بەو پەیکەی نۆشیوویەتی (نەسیم-خواستنی درکاوە) بۆی مەستبووە.

هەموو ئەو هونەرانەی لە شیکاری ڕەوانبێژیدا بۆ بەیتەکانی چوار، پێنج، شەش، حەوت و هەشتیش وتمان، پێوەر و بەڵگەی جوانیین، بەڵام داهێنان و ئەفراندنە هونەرییەکە لەوەدایە کە چەمکی پێشخان بۆمان دەخاتەڕوو، واتە لەڕێی بەنامۆکردنەوە، هەموو ئەوەی ئێمە خۆمان پێوەگرتووە و سپاردوومانە بە نەستمان، دەیهێنێتەوە، هەر ئەمەش ئەرکی هونەر و هۆکاری چێژ و جوانیمان بۆ دیاری دەکات : مەولەوی لە بەیتەکانی سێ و چوار و پێنج و شەش و حەوت و هەشتدا، گوڵەکانی (نەرگس، وەنەوشە، شەقایق-گوڵاڵەسوورە، سەوسەن، سونبوڵ) لە ڕێی وەسپکردنیان بە شێوەیەکی نامۆکراو دەیانخاتەڕوو و لەبارەی

نەرگسەوە دەڵێ: نێرگس سەری ناوەتە ناو پیاڵەی گوڵاڵە و بە مەی وێنەی خەمزەی نهێنی ئەو سەرمەستە، وەنەوشەش، ئەو خاڵی ناو چاوەی دیوە، بۆیە سەری چووە بە بەرۆکی هاوشانیکردندا، گوڵاڵە سوورە کە ڕەنگی بەو جۆرەیە،ئەوە دەستی قودرەت لە خوێنی ئاشقان سووراوی بۆ کردووە، سەوسەن کە ئەو هەموو دەنگەی هۆ شادی شادی لێ دێت، ئەوە سەد زمانی دەربڕینی هەیە و بەرزە، گوڵی سونبول بۆیە بەو چەشنەیە" چونکە ئەڵێی منال چنگی لێ گیرکردووە و ئاڵۆسکانوویەتی، "گوڵی سەمەن-یاسەمین" بە ڕووپۆشەکەی دەولەمەندە بە جوانی نەسیم سەرخۆش بووە بۆی... دیقەتی ئەو ناساندن و پێناساندنە بدەن، ئێمە و بەتایبەتی ئەوانەی بەردەوام ئەم گوڵانە لە پێش چاویانن و دەرئەنجام ئەم وێنانە چوونەتە ناهۆشیارییەوە و خوومان پێوەگرتوون و هۆشیاریمان نییە بۆیان و بە بینینیان، نوێیەکمان نادەنێ لە هۆشیاری و چێژوەرگرتن، بەڵام شاعیر لە ڕێی نامۆکردنەوە دەیهێنێتەوە و هۆشیاریمان دەداتێ کە گوڵ گوڵە نەک ئامرازێک بۆ مەرامێکی جگە لەخۆی.

لە دێڕەکانی نۆ بۆ هەژدە، دەتوانیین ئەم هونەرانەی ڕەوانبێژی دیاریبکەین:

لە بەیتی نۆیەمدا: "دڵ"، خوازەی بەرەڵای پاژەییە و پەیوەستێکی هەیە کە "دیدەش"ە، وای لێ دەکات بە مانای مرۆڤێکیش دێت و وشەکانی "چڵ" و "گوڵ" یش، ڕەگەزدۆزی زیادن.

لە بەیتی دەیەمدا: "نەرگس"، خواستنی درکاوە کە چوێنراوە بە مرۆڤ، "پەردە" ی دڵ و "دەردی عیشق"یش درکەن، کە دەتوانرێ بە هەردوو واتاکە بێن.

لە بەیتی یازدەدا: وشەی "وەنەوشە" مادام گەردنی هەیە، خواستنی درکاوە، هەروەها "کەردەن و گەردەن"، "گوڵ بێز و پەڵ دێز" ڕەگەزدۆزی زیادن.

لە بەیتی دوازدەدا: "شەقایق" لەبەر ئەوەی وەک مرۆڤ بەرگی هەیە، کەواتە خواستنی درکاوە،"موژە"یشی کە خواستنی درکاوە و لیچووەکەی مارە و پەیوەستەکەشی "نیش'ە واتە پێوەدان، وشەکانی "کێشاوە" و "ئێشاوە" ڕەگەزدۆزی جیان و بەگشتیش جوانی بایسە.

لە بەیتی سیانزەدا: جەم بوون و گفتوگۆکردن، پەیوەستە بە لێچووە وە کە مرۆڤاندنە و دراوەتە پاڵ "سۆسەنان" کە خواستنی درکاوە.

لە بەیتی چواردەدا: تەنیا وشەکانی "ڕاخان" و "داخان" ڕەگەزدۆزی جیان.

لە بەیتی پانزدەدا: گوڵی یاسەمینەکان"سەمەنان" لە "قەیس-مەجنون" ئەچن لەڕووت و ڕەجاڵییا، واتە گوڵەکان لێچوون و قەیس لەوچووە، وشەکانی"گەرد" و "هەرد"، ڕەگەزدۆزی جیان.

لە بەیتی شانزەدا: "نەی" خوازەی ژێری دانەپاڵە، وشەکانی "ڕیشەش" و "مایەش" درکەن، هەروەها "پەی کەردەن" و "وەی کەردەن" ڕەگەزدۆزی جیان.

لە بەیتی هەڤدەدا: هەردوو وشەکانی "بەرز" و "بەد" درکەن، "ناڵە" ی خواستنی درکاوە و لە توپەڵێ ئاگر ئەچێ کە پەیوەستەکەی "شەرارە" بڵێسەیە، "تاڵە" و "ناڵە" ش ڕەگەزدۆزی جیان.

لە هەژدەدا : "گەردوون" خواستنی درکاوە وەک مرۆڤ کاری سازکردووە.

ئەوەی لێرەدا پێشخان، تیشکۆی دەخاتەسەر، گەڕێکی تری نامۆکردن و نیۆلۆگیزمە؛ بە واتایەکی دی، لە گەڕێکی نوێدا و بە وێنە و دەربڕینی ئاوەژوو و نامۆ و ناباو، زەینیی خوگرتوومان دەڕوشێنێ و بە خستنەڕووی لەمجۆرە لە مەستی خووپێوەگرتن ڕامان دەچڵەکێنێ و لەئەنجامی دەمەزەردکردنەوەی هەستی جوانیبینیمان، چێژمان پێ دەبەخشێ، مەولەوی دێتەوە بۆ لای دڵی خۆی و دەڵێ: "بەڵام دڵ لە تاو ئازاری خەم کوا گوڵی تازەپشکوتوو دەبینێ، دیقەتی ئەو نامۆکردنە

بەدەن"دڵ ناتوانێ ببینێ!"، پاشان جارێکی تر و لە خولێکی دیکەدا دەکەوێتەوە وەسپکردنی ئەم گوڵانە، بەڵام ئەمجارە لە "دیدی دڵییەوە!" و لە کلاورۆژنەی خەمی خودییەوە، لە خولی دووەمدا بۆ نەرگس دەڵێ: "نەرگس بیمارە و پەردەی دڵی زامدارە، چونکە لەگەڵ دەردی ئێشقدا دایم پێکەوەن،مەراقی دووری خاڵی گۆنای ئەو گوڵ لەخۆبێزارکەرەیە کە ملی وەنەوشەی کەچ کردووە!،گوڵاڵە سوورە بەرگی لە خوێن هەڵکێشاوە چونکە دڵ بە ئازاری پێوەدانی برژانگی ئێشاوە!، هەموو ئەو سەوسەنانەی لە قەدپاڵی نساری چیاکانن، ئەوە جەم بوون باسی خەم دەکەن!، گوڵە سونبولەکان ڕاخراون و ئەڵێی بۆ جەم پەخش بوونەتەوە!،دەستە دەستە یاسەمینە پەرسپییەکان، وەک مەجنوون رووتبوونەتەوە! و ملی هەردیان داوەتەبەر...

لە سێ بەیتی کۆتاییدا، کە ئەم هونەرانەی ڕەوانبێژی لەخۆدەگرێ:

لە بەیتی نۆزدەدا: "قەهقەهە" و "خەم" دژیەکن، ، "شیشە" و "ڕیشە" ڕەگەزدۆزی جیان و "پەیکەر" و "پەی کەر" یش ڕەگەزدۆزی تەواون، "خەم" و "پەیکەر" لێچوو و لەوچوون، "پەیکەر" و "پەی کەر"یش ڕەگەزدۆین و "ڕیشەی خەم"یش درکەیە.

لە بەیتی بیستدا: "بەزم" و "خەم" دژیەکن، "هەم " و "چەم" ڕەگەزدۆزی جیان.

لە دوا بەیتدا: "دڵ" و "چاو"، هەردووکیان خوازەی بەرەڵای پاژەیین، چونکە مەبەست خودی ئاشقە بەڵام بەشێک یان دوو بەشی هاتووە کە دڵ و چاویەتی، "خەم" و "چەم" یش، ڕەگەزدۆزی جیان.

لە مانای ئەو چەند دێرەی کۆتاییدا،مەولەوی دوای وەسپی گوڵەکان دەڵێ: گۆرانی بێژ بە تار ژەنیین ڕیشەی دڵی لەبن هێناوە(تار کە ئاوازی خۆش دەدات، ڕیشەی دڵی دەرهێناوە!) و نەی بە ئاوازی هەموو مایەمانی کردووە بە وەی وەی و گریان(گریان و وەی وەی هەموو ئایە و مایەمانە!)،بە ئاوازێکی بەرزی پڕ لە بەدبەختی و ناڵە و حەسرەتی گەرمی دەروونەوە، گەردوون بە زمێکی خەمی سازاندووە و خستوویەتییەڕێ لە شێوەی ئاواز و نەیچی و سەما و سازدا...لە بەشی کۆتاییدا دەڵێ: ساقی بە جامێ ئەو خەمە تێپەڕێنە کە وەک پەیکەر بەسەر سەرمانەوەیە، بەزمی خەم بشێوێنە و مەیلی بینینی بهێنەرەوە بەر دیدمان،بەڵکو ئەم دڵە لێڵبووە، ئەم چاوانەی چڤڵی خەمی لێ هاتووە، گوڵ بە گوڵی خۆی بە چاوەکانی ببینێ. (وێڕای ئەوەی لەسەرچاوەکاندا ئاماژەمان بەو دیوانەی مەولەوی داوە کە لەسەر بناغەی تێکۆشانی مەلاعەبدولکەریمی مودەڕیسە و پێداچوونەوە و ڕێکوپێککردن و زیادکردنی شیعرەچاپنەکراوەکان لە لایەن حەسەن گۆران و موحەمەد حیجازی-یە، پێویستە ئەوەش بگوترێت؛ سەرچاوەی سەرەکی ڕاڤەی شیعرەکەش لەم سەرچاوەیە) .

ئەم وێنە و دەربڕینانە زۆربەیان نیۆلۆگیزمن، نۆبەرەن، بەگشتی زۆر بابەتی تێدایە کە نامۆکردنە و نیۆلۆگیزمە، هەر بە ڕاستی مەولەوی پەردەی خووپێوەگرتن لەسەر چاومان لادەدات و لەڕێی نامۆکردنەوە چاومان بەگوڵ و سروشت کە ڕۆژانە دەیبینین، ئاشنادەکاتەوە، هەر ئەمەشە ئەرکی شیعر و هونەر کە مانای نوێ دەخوڵقێنێ،نەک واقیع بگوازێتەوە و وێنەی بگرێ.

٢-(تەریبی-parallelism) لەم شیعرەدا:

"فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی "ی ج . ئا . کوددوون لە پێناسەی پارالێل دا نووسیویەتی : ((پارالێل (گریکیە. بەواتای بەرامبەری یەکتر دەگرن). ئەمە لە فرێز و ڕستە و بونیادی هاوشێوە کە ڕستەکان بەرانبەریە و باڵانسی یەکتری ڕادەگرن)) .(کوددوون 1979 :481) .

فەرهەنگی فارسیی ((نظریە و نقد ادبی)) بەم ناوانە (مماثلە، موازنە، مقارنە، همسنگی)(parallelism) ناوزەدی کردووە و بە کورتی ناساندوویەتی کە : ((هونەرێکە، لە شیعر و پەخشاندا دەربڕین و ڕستەی هاوشێوە لە ڕووی مانایی ڕێزمانی و پێکهاتەییەوە دیاری دەکات)) . (سبزیان+کزازی 1388 :369).

یوری لۆتمان، دامەزرێنەری ڕێبازی تیۆری "بونیادگەریی کراوە و تەواوکارانە" لە دەستپێکی پێناسەکردنی تەریبییدا، ڕای دوو ئەدەبناسی پێشتر دەهێنێت، لە یەکەمیاندا دەڵێت : ((دەربارەی دیالێکتیکییەتی پاراڵێل لە هونەردا، ئا. ن .فیسیلۆڤسکی (پێشتر) ئاماژەی بەوە داوە کە : "مەسەلەکە دووماننیی ژیانی مرۆڤ و سروشت نییە، بەراوردێك نییە کە ئاوەز گریمانەی لێکجیایی شت و بابەتە بەراوردکراوەکان بکات، بەڵکو بەرامبەر (یەك) گرتنیانە بە نیشانەی چالاکییان " . بەم شێوەیە لە پاراڵێلدا بە پێچەوانەی دوومانی و لێکجیایی تەواوە وە، جەخت لەسەر حاڵەتی ئەنالۆگیی وەکیەکی (مجانسە، مشابهە) دەکرێتەوە)) . (لۆتمان2019 :175) . ئەنوەر قادر محەمەد لەم پێناسە و هاوکێشەیە ئاوا ئەنجامەکە دادەڕێژێتەوە کە : ((کەواتە لە باتی دوومانی یان جیاوازیی تەواو، پاراڵێل جەخت لەسەر حاڵەتی ئانالۆگی- وەك یەکی و لێکچوون دەکاتەوە ...مەبەست ئەوەیە لە تێکستی هونەریدا هەردوولای تەریبییەت وەك هاوسان و بەیەکەوە گرێ دراو وەر دەگرین)) . (محەمەد 2018: 563).

ئەم شیعرەی مەولەوی لە چوارچێوەی ئەم چەمکەی شێوازناسی هاوچەرخدا، ڕەهەندە ئیستێتیکییەکانی بەمجۆرە دەخرێنەڕوو:

ئەگەرچی لەبەر مەودای توێژینەوەکەمان، ناتوانیین هەموو ئاستەکانی پاراڵێل-تەریبی بوون و ئانالۆگی دەربڕینەکانی ئەم بیست و یەک بەیتە بخەینەڕوو، بەڵام بەشی خستنەڕووی کارەکی کۆنسێپتەکەمان نموونە لە ئاستەکانی(فۆنۆلۆگی، مۆرفۆلۆگی، سینتاکسی) و ئاوازی ناوەوەی وشەکان دەهێنینەوە.

یەکێک لە ڕەگەزە لە پێشینەکانی شیعر، چنینی دەنگ و گشت ئاستەکانی دەربڕینە بەجۆرێک کە ئەو چۆنییەتی چنینەیە شیعرییبوون دەخولقێنێ و بەشێکی گەورەی هونەرمەندیش هەر لەوێدایە. مەولەوی لەم بوارەشدا وەک ئەوانی دی کارامەیی خولقاندووە و دەنگ و پیتەکانی هێناوەتە چرین و چەهچەهە، دیقەت بەن لە بەیتی یەکەمدا "چوارده" جار پیتی "ها"ی هێناو بە چەندین دەنگی جیاواز، دواتر پیتی"م"، لە بەیتی دووەم پیت و دەنگەجیاوازەکانی"ل" و "ڵ" ، یاخود "م" لەو بەیتەو بەتایبەتی بەیتی دواییدا، دیقەتی ئەو یاریکردن و ئاوازپێدانەی پیتەکانی "س" و "ش"ین بکە لە بەیتەکانی پێنج و شەش و حەوتدا،پیتی "پ" لە بەیتی هەشت و پیتەکانی "ج" و"خ" لە بەیتی دواتردا ئەمانە هەموو چنینی ئاستی پاراڵیلی فۆنۆلۆگین.

جا بابێینە بابەتی، پاراڵێلی مۆرفۆلۆگی،"تار" و "وەهار" لە بەیتی یەکەمدا پاراڵێلی هاوئاوازین، "قەهقەهە" و "بەزم" پاراڵێلی واتایی و ئانالۆگین. لە بەیتی دووەمدا "مەی" و "دەی" ،لە بەیتی سێیەمدا "نەرگس" و لالە" ، "سەر" و "جام" تەریبیین، ئاخر کاتێک ناوی گوڵی نەرگس دێت، پاراڵێل لەگەڵیدا گوڵی لالە دێتە زەینمان، کە سەر دێت، جامەش لە دووی خۆی دێنێ، ئەمە جگە لە وشەکانی"نیانش" و "نیانش" کە ئەنالۆگین. لە بەیتی دوواتردا "خاڵ" و "پیشانی"، "سەر" و "یەخە" پاراڵێلی واتایین و "پیشانی" و "هەمشانی" و "دەیەن" و "شیەن" پاراڵیلی مۆرفۆلۆگین، لەبەیتەکانی دواتردا: "عاشق" و "شەقایق"، "تەرزەن" و "بەرزەن"، "تاتا" و "هەمتا"، تڵەفەن" و "کڵفەن"، "ڕووپۆش" و "سەرخۆش"،"دڵ" و چڵ" و "گوڵ' ، "ڕێشەن" و "خدیشەن"، "گوڵ بێز" و "گوڵ دێز"، "کێشاوە" و "ئێشاوە"....هتد بە گشتی پاراڵێلی مۆرفۆلۆگین و ئاوازداربیان دروستکردووە، لە هەمانکاتدا "هوون" و"سووراو" ، "ئاوا" و "نەوا"، هەروەها جۆرەکانی گوڵ بە گشتی کە ناویان هاتووە،"بیمار" و "دەرد"، "پەردە" و "دڵ"،"دەرد" و "دڵ"، "عیشق" و "دڵ"، خاڵ و "گۆنا"، "بەرگ" و "هوون"، "نێش" و"موژە" ...هتد بە گشتی پاراڵێلی واتایی-سیمانتیکیین و ئانالۆگین. سەبارەت بە پاراڵێلی سینتاکسیش بەگشتی نیوەبەیت و بەیتەکان هارمۆنییەتێکی ئەوتۆیان تێدایە کە مۆسیقا و ئاواز دەچرن بۆ یەکتری.

٣-(لادان -Deviation) لەم شیعرەی مەولەویدا

شێواز، بەرهەمی لادانە لە پێودانگی ئاسایی زمان . بەگشتی لە بەرهەمە ئەدەبییە داهێنەرەکاندا و هەروەها لە کتێبە ئاینییە پیرۆزەکاندا، نموونەی لادان لە پێودانگی باوی زمانیی زۆرە و هەرئەمەش یەکێکە لەو ڕەهەندانەی کە تایبەتمەندیی شێوازی دەداتێ و کاریگەریی ڕەوانبێژی پتر دەکات.

لە دوو کۆنسێپتی پێشتردا، لەبەر ڕۆشنایی میتۆدی توێژینەوەکەدا، ڕاڤەی هەردوو پرەنسیپی "پێشخان" و "تەریبی"، وەك دوو چەمکی بنەڕەتیی ئەدەبناسی و لە جوغزی تایبەتمەندیی ستایلناسیی نوێ و بونیادگەریدا کران . لەم چەمکەی سێیەمەدا، بە پێوەری (لادان) سیمای ئیستێتیکی ئەم شیعرە ڕاڤە دەکەین . سەرەتا بە ڕونکردنەوەیەکی ئەنوەر قادر محەمەد لەسەر پەیوەندیی ئەم سێ چەمکە دەستپێدەکەین کە دەڵێت : ((ڕاستە ئەم سێ کۆنسێپتە جیاوازن و هەریەکەیان نیشانە و خەسڵەتی تایبەتییان هەیە، بەڵام پێکەوە "زمانی شیعری " دێننە ئارا، کە لە زمانی ئاسایی جیایە . زانایانی ئەدەبناس لایان وایە "تەریبی" و "لادان" زیاتر بەلای "پاشخان"دا دەشکێنەوە، بەڵام جاری واش هەیە ئەو سنوورانە تێکەڵاودەبن . ئەی پێشخان چۆن لە زماندا بەدی دێ ؟ دیارە زۆرجار بەهۆی لادانەوە، زانای ئەدەبناسی ئەمەریکایی، ڕۆجەر فاولەر، دەڵێ، "میتافۆری شیعری، جۆرێکە لە لادانی واتایی (سیمانتیکی) و گرنگترین نموونەی (foregrounding) پێشخانییە ")).(محەمەد 2018 .(582:

شێواز لە پێناسەی باوی شێوازناسەکاندا، لادانە لە زمانی ئاسایی و ئۆتۆماتیکی ؛ یا بە دەربڕینێکی دیکە، گرتنەبەری نامۆکردنی زمانە بە ئامانجی زیادکردنی ساتی پەیبردنی هەستەکان و جوانیناسی . لە هەر زمانێکدا، بەشێوەیەکی ئاسایی شێوازی جیاواز بۆ دەربڕینی ناوەڕۆکێك هەیە، لە نێویاندا یەکێکیان باو و ناسراوترە .

سەبارەت بە چەشنەکانی لادان، زۆر دید و پۆلێنبەندی هەن :بەڕای شمیسا، لادان، بۆ سێ جۆری : (زمانی) و (فکری) و (ئەدەبی) دابەشدەبێت .زمانی، سێ بەشی فۆنۆلۆگی و لێکسیکی و سینتاکسی لەخۆدەگرێت . بابەتەکانی ڕونبێژی و جوانکاری لە جوغزی مەسەلە ئەدەبییەکانن و لادانی واتاییش، بە مەسەلە فیکرییەکانەوە پەیوەستە . (بڕوانە شمیسا 1388 :44).

لێرەدا هەندێ نموونەی کەم لە "لادان"ی هونەری لەم تێکستەی مەولەوی دەخەینەڕوو کە بێگومان بەڵگە و پێوەرن بۆ جوانی کارەکەی:

لە ئاستی لادانی فۆنۆلۆگی و مۆرفۆلۆگیدا، بۆ نموونە "خوون" کردووەتە "هوون"، "فلک"ی کردووەتە "فەلەک"،"مەستەن"ی "گۆڕییوە بۆ "مەسەن"، "شاء" ی گۆڕیووە بۆ "مەششاتە"!، "مدۆ" کردووە بە "مەدۆ"، "غصە" کردووە بە "غوسسە"، "شقائق" گۆڕیووە بۆ "شەقایق"...هتد، ئەمانە و چەندین نموونەی دیکە، لادانی (ئاکتوالیزاسیا-) نەک (ئافتۆماتیزاسیا)؛ بە واتایەکی دی هەڵوەشاندنەوەی ئۆتۆماتیزمە، نەک لادانێکی نائاگایانە.

لە نموونەی لادانی لێکسیکی و سیمانتیکی لەو هۆنراوەیەدا: قاقا و قەهقەهە هیی "ڕەعد" نییە، "شوشە- ئاوێنە" و هەوری تاریک و ڕەش چ کۆیان ناکاتەوە،"فەڵەک" لیوڕێژ نابێ و پیاڵەی بەدەس نابێ و قامەتیشی نییە تا بیچەمێنێتەوە وقسەش ناکات و ناڵێ، "نەرگس" سەری نییە و "لالە"جامی نییە و مەستیش نابن و خەمزەشیان نییە،"وەنەوشە" خاڵی پێشانی نییە و سەریشی نییە تا بینێتە یەخەی فیکرەوە!، مەششاتەی قودرەت کاری سووراوکردن نییە بەخوێنی ئاشق، "سەوسەن"یش سەد زمانی نییە و ئاواز هەڵنادات، دواتر "دڵ" لە ئازاری خەمدا چڵ دەرنادات... هتد، هەمووئەمانەو چەندین نموونەی دیکەش هەر لەم هۆنراوەیەدا نموونەی لادانی لێکسیکین.

سەبارەت بە نموونەی لادانی ڕێزمانی و سینتاکسی، چەندین نموونەی پاش و پێشخستنی کار و بکەر و ئەرکی دانەکانی ناو ڕستەمان هەیە لەم شیعرەدا کە بەسەریکردنێکی سەرپێیانە دێنە بەرچاو، بۆ نموونە، هەر لە نیوبەیتی یەکەمی بەیتی دووەمدا، لە ڕووی دەستووری زمانەوە دەبوو بڵێ: فەڵەک پیاڵش جە مەی لەب ڕێزەن، یان لە نیوبەیتی دووەمی بەیتی دواتردا، دەبوو بڵێ: عەکس خەمزەی نیانش و بە مەی مەسەن.

ئەنجام

توێژینەوە و جەختکردنەوە لە زمانی شیعر، بۆ دەرخستنی ڕەهەندی ئیستێتیکایی دەق، خۆبواردنە لەوەی ئەرکی دیکە لە شیعر و هونەر بەگشتی بار بکەین، شێواناسیی هاوچەرخ و بونیادگەری کراوە و تەواوکارانە، وەک میتۆدێک و لەبەر ڕۆشنایی چەمکەکانی، تووڵگەلێکمان دەداتێ تا شاکارە جیهانییەکانی پێ بنرخێنین.

شیعرەکانی مەولەوی لای خۆشمان کە بەم پێوەرانە لە مەحەکی دەدەین، بەرچاوڕووندەبین و دڵنیادەبینەوە کە هەڵگری تایبەتمەندی بەرزی هونەریی و سەرڕێژ لە جوانی نەمرانە و چێژی باڵان، بەجۆرێک هەست بە دەستکورتی و بێ تفاقی دەکەین، کاتێک بێ ئەم چەمک و دید و میتۆدە لە شیعری شاعیرێکی وەک مەولەوی دەچینە پێشێ، لە بێ ئەمەکیشمان نییە بەرامبەر ڕەوانبێژی نەریتیی، گەر بڵێین، دەستەوسانبووە لە ئەرکی دیاریکردنی زۆر ڕەهەندی جوانی شیعر و بە تایبەتتر لە ئاست کەسێکی وەک مەولەویدا.

لیستی سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان:

لۆتمان ، یۆری(2019) . شیکاریی دەقی شیعری .وەرگێرانی ئەنوەر قادر محەممەد .چاپی یەکەم .سلێمانی .ناوەندی غەزەلنووس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە.

محەممەد ، ئەنوەر قادر(2018).لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی .بەرگی یەکەم-چاپی چوارەم .سلێمانی.ئەندێشە بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە.

مەولەوی ، سەیدعبدولڕەحیم(١٣٨٢-هجری ش).دیوانی مەولەوی .لەسەر بناغەی تێکۆشانی، مەلاعەبدولکەریمی مودەریس، پێداچوونەوە ورێکوپێککردن و زیادکردنی شیعرە چاپ نەکراوەکان:موحەممەد حیجازی-حەسەن گۆران.

هاڵبێرگ ، پیتەر و دانەرانی تر (2018).تیۆریی ئەدەبی و شێوازناسی بەرگی یەکەم .چاپی سێیەم .وەرگێرانی ئەنوەر قادر محەمەد.سلێمانی .ناوەندی ڕۆشنبیری و هونەری ئەندێشە.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

أ . سلوان ، توماس (2016) .موسوعة البلاغة ج2.عماد عبداللطيف .الطبعة الأولى .القاهره .المركز القومی للترجمة.

أ . سلوان ، توماس (2016) .موسوعة البلاغة ج3 .عماد عبداللطيف .الطبعة الأولى .القاهره .المركز القومی للترجمة.

بارت ، رولان (2011) . قراءه جديدة للبلاغةالقديمة.ترجمة عمر أوكان.الطبعة الأولى .القاهره .رؤية للنشر و التوزيع.

بولفوس ، زهيره (2017) .الإنزياح فی الشعر الجزائري المعاصر(البلاغة بين النقد والأدب و اللّغة-ج2).الطبعة الأولى.عمان .دار كنوز المعرفة للنشر و التوزيع.

الزهبي ، عزالدين .(محاضرة فيديو-يوتيوب) .محاضرات فی وحدة اسلوبية النص :كلية الاداب -مراكش :شعبهاللغةالعربية - ماستر اللغة والنص-الفصل الثالث .المحاضرة الاولى :ما الاسلوبية ؟

صمّو ، حمّادی (1981) .التفكير البلاغی عندالعرب أسّسه و تطوّره الی القرن السادس .الطبعة الأولى .طبع بالمطبعة الرسميّة للجمهورية التونسية.

عياد ، شكری محمد (1992) .مدخل الی علم الأسلوب .الطبعة الثانية .بيروت.دارالمشروع للطباعة والنشر.

كارتر ، ديفيد (2018) النظرية الادبية .ترجمه باسل المسالمه .الطبعة الثانية.دمشق .دار التكوين للتاليف و الترجمة والنشر.

كوين ، جون (1990) .بناء لغة الشعر.ترجمة و تقديم و تعليق :احمد درويش.الطبعة الأولى .القاهره.الهيئه العامه لقصور الثقافه.
مجموعه مؤلفين (2017) .النظرية و النص .ترجمه منزر العياشى .الطبعة الأولى .دمشق .دار امل الجديده.

سەرچاوە فارسییەکان:

داد ، سيما (1390) .فرهنگ اصطلاحات ادبى .چاپ پنجم .تهران .انتشارات مرواريد.
سبزيان+كزازى ، سعيد+ميرجلالالدين (1388) .فرهنگ نظريه و نقد ادبى .چاپ اول .تهران .انتشارات مرواريد.
شميسا ، سيروس (1388) .كلّيات سبك شناسى.چاپ سوم از ويرايش دوم.تهران .نشر ميترا.
شميسا ، سيروس (1394) . بيان .چاپ چهارم از ويراست چهارم .تهران .نشر ميترا.
شميسا ، سيروس (1398) . سبك شناسى شعر .چاپ هشتم .تهران . نشر ميترا .
مكاريك ، ايرينا ريما (1388). دانش نامەى نظريه هاى ادبى معاصر .مهران مهاجر+محمد نبوى.چاپ سوم .تهران.اگاه
نورگارد+بوسه +مونتورو ، نينا +بئاتريكس +روسيو (1394) .فرهنگ سبك شناسى .ترجمه احمد رضايى جمكرانى و مسعود فرهمندفر. چاپ اول .تهران .انتشارات مرواريد.
هاوكس ، ترنس (1398) .ساختگرايى و نشانەشناسى .ترجمه كورش صفوى . چاپ اول .تهران .نشر علمى.

سەرچاوە ئینگلیزییەکان:

- J. A. Gurdon (1979) . A Dictionary of Literary Terms “PENGUIN BOOKS” Great Britain. ج . ئا . .کوددوون (1979) .فەرهەنگی تیۆریی ئەدەبی "کتێبی پینگوین" .بەریتانیای گەورە
-CHHRS BALDIC (2004).Oxford Concise Dictionary Literary Terms, “Oxford University Press”

-J. A .Cuddon (1998),” Dictionary Terms & Literary Theory, “penguin Book “

Melint +Lange .Lars +Sven (2008) Att analysera text Stilanalys med exampl .Malmo (Sweden) میلین+لانگە.لارس+سڤێن (2008) .بۆ شیکاری تێکست -شیکاریی شێوازناسی بەنموونەوە ، مالمۆ (سوید) ، (بەزمانی سویدی).
Melntyre+Busse (eds), Dan Beatrix (2010), Language and style, ”pulgrae Macmillan”.UK.

الخلاصة

الأسلوبية المعاصرة، هي منهج علمي وموضوعي،تستطيع شرح النص من خلال مفاهيمه، وإظهار القيم الجمالية وتثمينه.

في هذا البحث، حيث أُخِذَ شعر مولوي تاوكوزي كمثال، بالمنهجية المعاصرة(البنيوية المفتوحة والتكاملية) وبالاستفادة من فنون البلاغة -كمنهج تقليدي لشرح النص- حاولنا جعل النص ولغة النص مقياس ومركز كبنية مستقلة، عمل تحليل علمي لبُعدَي اللذة والجمال لهذا الإنتاج.

مفاهيم: الاستغراب-foregrounding، الموازاة- parallelism ،الانحراف- Deviation تعتبر من ركائز والقاعد الأساسية للتحليل الجمالي لهذة النصوص.

ولكننا نرجع إلى البلاغة التقليدية وندمجها مع منهجنا الأساسي.لان التقليدية لاتستطيع بيان الكثير من أبعاد اللذة والجمال.وبدون شك المنهج المعاصر تستطيع عمل ذلك بطريقة مجسمة وعلمية.

Abstract

Contemporary stylistics is a scientific and objective approach that explains texts through their concepts, highlighting and valuing their aesthetic qualities. This research examines the poetry of Moulawi Taokouzi using contemporary methodologies (open and integrative structuralism) and incorporates traditional rhetorical arts to interpret texts. By focusing on the text and its language as an independent structure, this study scientifically analyzes the dimensions of pleasure and beauty in his works. Key concepts such as foregrounding, parallelism, and deviation form the basis of aesthetic analysis in these texts. While traditional rhetoric is also utilized, it is combined with modern methodologies because traditional approaches alone cannot fully reveal the multiple dimensions of pleasure and beauty. Contemporary methods offer a more comprehensive and scientific means of analysis.